

ԱՆԱԿԻՏ

ՀԱՆՔԻՍ ԱՐՄԵՆԱԿ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԳԵՂԱՐՈՒԹԵՍԱԿԱՆ

Գ. ՋԱՐԻ

ՕԴՈՍՏՈՍ 1902

ԹԻԻ 8

ԲԱՐԻԶ

« Խօսք » եւ « լոյս » երկու համանման բառեր են նախնական որրազան լեզուին մէջ : Եւ առանց պատճառի չէ այդ : Եոյսը կերպով մը բնութեան խօսքն է : Եւ խօսքն ալ մտքին լոյսն է : Տիեզերքը մտիկ կ'ընէ եւ կը սրտասխառէ : Յաւիտեան խօսակցութիւն մը կ'անդնի բնութեան եւ հոգիին միջեւ : Ե՛մէ հոգին չճարգմանը , չլուսաւորէր ինչ որ միւսը կ'ըսէ , այդ չհասկցուած մէկն բնութիւնը չեղածի պէս պիտի ըլլար :

Վ. ՄԻՆԷ

ԱՆԱՏԻՏ

ՀԱՆԴԷՍ ԱՄՍԵՍ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳԵՂԱՐՈՒԵՍԱԿԱՆ

Դ ՏՄՐԻ

ՕԴՕՍՏՈՍ 1902

ԹԻՒ 8

ՔԻՉ ՕՐԷՆ ԼՈՅՍ ՊԻՏԻ ՏԵՍՆԷ

ՆԱՀԱՊԵՏ

ՔՈՒՉԱԿԻ

ԳԻՒԱՆԸ

ՍԻՐՈՅ ԵՐԳԵՐ, ԽՐԱՏԱԿԱՆ ԵՒ ԱՅԼԱԲԱՆԱԿԱՆ ԵՐԳԵՐ, ՊԱՆԵՂՈՒԽՏԻ ԵՐԳԵՐ

ՔԻՆԱԿԱՆ ՌԻՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԵԱՄԲ ՄԸ
Հ Ր Ա Տ Ա Ր Ա Կ Ե Ց

ԱՐՇԱԿ ԶՕՊԱՆԵԱՆ

Պիտի բաղկանայ մօտ 160 մեծագիր էջերէ :
Գին 2 փր. 50 սնրիս, անթառ ծախիով՝ 3 փր. :

ԱՅՍ ԳՐԲԷՆ ՏՊՈՒԵՑՈՒ

60 օրինակ առաջնակարգ «քուչէ» (յղհուած)	Թղթի վրայ՝ գին	5 փր.
10 օրինակ հօղանտական	» » » »	10 »
20 » » շինական	» » » »	» »
10 » » ճափոնական	» » » »	15 »

Գինը փակաբովները պէտք է՝ գիժնն «Անահիտ» ի խմբադրու թեան՝ զինը կանխիկ վճարելով :

ԱՐԵՒԵԼՔԻ ԵՒ ՀԱՅ ՄԻՏԲԸ

Արեւելքի ու Արեւմուտքի մէջտեղը զետեղուած, հայ ժողովուրդը, բնագրական խորհրդագաւոր, բուսն ու անոթոփոխ մղուածով մը իր միաքը միշտ դէպ ի Արեւմուտք կարկառած է : Արեւելքը որ զինքը կը պաշարէր, որ զինքը կը սեղմէր ամէն կողմէ, որ իր մէջն էր արդէն, անշուշտ ազգեցութիւն ունեցած է իր վրայ : Եւ ստուար ազգեցութիւն մը, ու հայկական քաղաքակրթութեան գլխաւոր արտայայտութիւնները — ճարտարապետութիւնը, երաժշտութիւնը, բանաստեղծութիւնը, — յաճախ շահեկան են անով մանաւանդ որ սիրուն խառնուրդ մը կը ձեւացնեն արեւելեան եւ արեւմտեան ներշնչումներու : Բայց Արեւմուտքին ազգեցութեան բաժինը միշտ շատ աւելի մեծ եղած է քան Արեւելքինը : Եւ կարելի է ըսել թէ արեւելեան քաղաքակրթութեանց ազգեցութիւնը անգլխաւեցական, բընական, անխուսափելի թափանցումով մը թառած է Հայուն մէջ : Մինչդեռ Արեւմուտքի հետ իր բարոյական հաղորդակցութիւնը արդինք եղած է կամաւոր : Կրտսելից ճիշդ մը :

Այդ երեւոյթը կը սկսի քրիստոնէութեան մուտքէն շատ առաջ արդէն . Տիգրան Բ. որ սակայն Ասիացիի մը բարքերն ու նկարագիրն ունէր եւ որ Հոմէր դէմ պայքարեցաւ կասողաբար, յունական աստուածներուն արձաններովը ճոխացուց հայ մեհեանները եւ հելլեն արուեստագէտներ, հոնաորներ ու գերասաններ բերել առաւ Աթէնքէն՝ իր մայրաքաղաքին մէջ փոխադրելու համար ատտիկեան քաղաքակրթութիւնը . իր որդին, Արտաւազդ, սղբերգութիւններ գրեց Նսքիլէսի ու Սոփոկլէսի լեզուովը . Գրիստոնէութեան Հայոց մէջ տիրապետումէն յետոյ՝ Արեւմուտքի ազդեցութեան գերակշռութիւնը կը շեշտուի անհունապէս, այլեւ գրեթէ տարամերձ կը դառնայ : Վրասապուհ ու Սահակ հայ պատանիները Կ. Պոլիս ու Աթէնք կը զրկին ուսում առնելու . յոյն Հայրերու գիրքերն են որ ամենէն մեծ տեղը կը բռնեն մեր թարգմանիչներուն աշխատութեանը մէջ, (եւ ասորական գրականութենէ թարգմանութիւններն ալ բացառութիւն մը չեն կազմեր այդ ձգտումին մէջ, որովհետեւ քրիստոնէութիւնը՝ թէպէտ ծնած Արեւելքի մէջ՝ Արեւմուտքի մէջ է որ կազմաւորուած է վերջնապէս եւ այլ եւս Արեւմուտքին սեփականութիւնը գարձած է, այնպէս որ ասորի գրականութիւնը, համակ քրիստոնէական, արեւմտեան քաղաքակրթութեան մաս մը կը ձեւացնէ՝ այնքան որքան բիւզանդական գրականութիւնը) : Քաղաքականութեան մէջ ալ միեւնոյն երեւոյթը կը կրկնուի, նոյն իսկ աւելի սուր ձեւ մ'առած . Արշակ Բ., երկու կրակի մէջ մնացած, պահ մը կը վարանի, մերթ սուրը Յոյնին ու մերթ Պարսկին դէմ կը դարձնէ . բայց Արշակունսաց Հարստութեան անկումէն յետոյ, այլ եւս Հայը, Մամիկոնեաններէն կամ Բագրատունիներէն կամ Ռուբինեաններէն առաջնորդուած, մշակական պայքարն է որ կը սկսի հեթանոս ու մահմետական Ասիային դէմ, մըշտական ու ինքնամատոյց ու յաճախ ապերախսութեամբ վարձատրուած զաշնակիցը կը դառնայ Եւրոպային . Նոր ժամանակներու մէջ, ընկլուզուած ըլլալով հանդերձ մահմետական ցեղերու յորձանքին խորը, Հայը դարձեալ իր մաքին ու հոգւոյն բոլոր թափովը եւրոպական քաղաքակրթութեան հետ է որ հազորգացութեան մտնելու կը ճգնի . Իսրայէլ Օրի Լուի Ժ. Ին, Պետրոս Մեծին կը զիմէ . Ներսէս

Աշտարակեցի Ռուսին օգնութիւնը կը խնդրէ՝ Պարսկին դէմ, Ներսէս Վարժապետեան Եւրոպայի պաշտպանութիւնը կ'ուզէ Տաճկին դէմ . Մխիթար Վենետիկ կը հաստատէ իր միաբանութիւնը . հայ պատանիները Իտալիա, Ֆրանսա, Փերմանիա կ'երթան ուսում առնելու . հայ գրագէտները, արուեստագէտները եւրոպական գեղեցկագիտութենէն, — եւ անկից միայն — կը քաղեն իրենց արգասին գրականութիւնն ու լեզուն վերակենդանացնելու համար պէտք եղած տարրերը : Կարելի է ըսել թէ Արարին, Պարսկին, Թուրքին հեռանմիջական յարաբերութիւն ունեցող Հայը երբեք հաւաքական գիտակից ջանք մը չէ ըրած ուղղակի հազորգացութեան մտնելու արարական, պարսկական ու թրքական մտաորութեան կեանքին հետ, որովհետեւ կրօնական ու ազգային խոր շարժառիթներ լայն ու մշտաբաց խրատատա մը փորած են անոնց եւ իր միջեւ, մինչդեռ եւրոպական քաղաքակրթութիւնը, թէպէտ իրմէ շատ հեռու, իր հոգւոյն ու իր խառնուածքին ամենէն մօտիկն եղած է եւ իր բարոյական շահերուն համար էակաւորէն անհրաժեշտ : Հայը, Արեւմուտքին հետ կապուելով, ոչ միայն քաղաքակրթութիւններու բարձրագոյնին յարելու ու չլիմ ձգտումը ցոյց տուած է, այլ եւ ասոր մէջ տեսած է իր ազգային պոյութեան պահպանման ամենաազդեղ միջոցը . որովհետեւ ինքը, քաղաքականապէս եւ գիւնտորականապէս շատ աւելի տկար քան զինքը պաշարող Արաբը, Պարսկին ու Թուրքը, եթէ այդ բարոյական անջրպետ գոյացուցած չըլլար անոնց եւ իր միջեւ, եթէ ընդգրկէր անոնց գեղեցկագիտութիւնը, իմաստասիրութիւնը, կրօնքը, բարքերը, իր ինքնուրունութիւնը չպիտի կարենար պահպանել, պիտի ձուլուէր անոնց մէջ, եւ կամ եթէ յաջողէր իսկ իր ցեղային պոյութիւնը կորուստէ փրկել՝ այդ խոշոր ազգութիւններուն մէկ փոքրիկ ճիւղը, մէկ աննշան ու ո եւ է ինքնուրունութիւն չունեցող մասնիկը պիտի դառնար :

Կարելի չէ, ըսի վերեւ, ենթադրել թէ Արեւելքը ո եւ է ազդեցութիւն գործած չըլլայ Հայուն վրայ, քայքայ թէ այդ ազդեցութիւնը անդիտակից է եղած . — այս կէտը պէտք է լուսաբանեմ : Հայերէն լեզուին բառերուն կէտը պարսկերէն բառերէ կը կազմուի . մեր ժողովրդական աւանդութեանց, հեքեաթներուն

չատր ատրորինապէս կը նմանին պարսկական
 քաւորութիւններուն ու հեքեթներուն : —
 ցրինակ՝ Վահագնի , Արտաւազդի , Տորթի վե-
 պերը , Գաւիթ ու Մհերի աւանդովէպը , եւն :
 Մեր հին մասնադիրներէն շատերը , եթէ ի , ենց
 գործերուն նիւթին ու ներշնչմանը մէջ Արիւ-
 մըտցի են , իրենց ճոխապահոյճ , ճոռոմ ման-
 ուածապատ ոճին մէջ կը յայտնեն արեւելեան
 ոգին , ու կը զգացնեն երբեմն արաբական
 ճաշակին ներգործութիւնը : միջնադարեան բա-
 նաստեղծները , աշուղները մանաւանդ , իրենց
 ոճին ու երբեմն նիւթին մէջ ալ՝ երբ փրային
 լարը կը հնչեցնեն՝ պարսկ բանապահածու-
 ծութեան պատկանող մէկ քանի շեշտի լսելի
 կ'ընեն մերթ . մեր ճարտարապետութեան ու
 եկեղեցական երաժշտութեան մէջ արաբական
 գեղեցկագիտութեան ազդեցութիւնը զգալի է
 յայտնապէս : Բայց հախ՝ արեւելեան այդ մեծ
 քաղաքակրթութեանց հետ հայկական քաղա-
 քակրթութեան այս հանդիմութիւններուն մէջ
 կայ մաս մը որ փոխառութեան արդիւնք չէ :
 աշխարհիւնք ցեղակցութեան պարսկածեւ բա-
 սերը որ կան հայերէնին մէջ , բոլորն ալ պարս-
 կ'ընէն գիտակցարար փոխ առնուած չեն , մերթ
 նոյն բասերն են որ կը գտնուին պարսկերէ-
 նին ինչպէս հայերէնին մէջ , եւ կը բացա-
 քուրին անո՞վ որ երկու լեզուները միեւնոյն
 մայր լեզուին ձերու զաւակներն են . գայով
 ճարտարապետութեան , երաժշտութեան եւ գը-
 րական ոճի մէջ արեւելեան ներգործութիւն-
 ներուն , անոնք տեղի ունեցած են յաճախ
 անդիտակցարար , ճակատագրականարար , հար-
 կաւորարար . Հայը , ամենօրեայ սերտ յարա-
 քերութեան մէջ գտնուելով իր այդ գրագի-
 ողգիրուն հետ եւ անոնց քաղաքական տիրա-
 պետութիւնը կրելով , չէր կրնար՝ որքան ալ
 ջանար՝ արգիլել որ անոնց քաղաքակրթու-
 թեանէն մաս մը իր մէջը չթափանցէր , իր
 արիւնքին ու մտին չխափնուէր : Արդէն , ուրիշ
 հարց մը կայ այստեղ նկատի առնելու . եթէ
 Հայը , հաւաքականօրէն , իբր ժողովուրդ , միշտ
 ջանացած է ինքզինքը անջատ պահել զինքը
 շրջապատող անբարեկեցիկէն , հայ անհատներ՝
 կարծուածէն շատ աւելի բազմութիւն՝ այդ ա-
 րեւելեան քաղաքակրթութիւններուն մօտե-
 ցած , զանոնք իւրացուցած , եւ անոնց մէջ
 գործիչի , նախ իսկ զարգացուցիչի գեր կատա-
 րած են : որոշապէս գիտենք թէ թրքական
 պետութեան մէջ , թուրք ճարտարապետու-

թիւննու երաժշտութիւնը գլխաւորապէս Հա-
 յերու ձեռքով է որ զարգացած է , եւ Փոքր
 Ասիոյ ինչպէս եւ Կովկասի մէջ աշուղները
 մեծ մասամբ Հայ են , եւ այդ աշուղները յա-
 ճախ կ'երգեն աւելի պարսկերէն , թրքերէն
 ու քրդերէն քան հայերէն . անոնցմէ ոմանք
 նոյն իսկ միւսիայն օտար լեզուով երգած են ,
 պարզապէս հայկական ծագումով պարսկ ,
 թուրք ու քիւրա բանաստեղծներ են եղած .
 պատճառ չկայ չենթադրելու որ այս երեւոյթը
 դոյութիւն ունեցած ըլլայ հին ասորն ալ ,
 եւ թէ արաբ ու պարսկ արուեստին ու բա-
 նաստեղծութեան մէջ Հայեր ալ իրենց աշխա-
 տութեան մասը բերած ըլլան . պէտք չէ մոռ-
 նալ որ Հայը ոչ միայն Բիւզանդիոյ գահուն
 տուած է տասներեք կայսր , այլ եւ Նիւիպոսի
 Մամուլեքներու գահին վրայ նստեցուցած է
 երկու խալիֆ , եւ արտագրած է Գարաման
 գերդաստանը որ , թրքացած , ահագին զօրու-
 թեան հասաւ եւ քիչ մնաց որ Օսմանի գեր-
 դաստանին ձեռքէն խլէր թրքական կայսրու-
 թեան ղէկը . երբ Հայ ցեղին պատմութիւնը ,
 որ դեռ տղայական վիճակի մը մէջ է , օր մը
 ուսումնասիրուի եւ լուսաբանուի կատարելա-
 պէս , պիտի տեսնուի որ Հայը՝ ոչ միայն իբր
 ժողովուրդ , այլ եւ , ու մանաւանդ՝ անհատա-
 պէս , շատ աւելի մեծ դեր կ'օտարած է աշխար-
 հիս մէջ քան ինչ որ օտարները կը կարծեն
 ու քան ինչ որ մենք իսկ կը կարծենք . Պե-
 հիսթուրնի պարսկական հինաւուրց արձանա-
 գրութիւնը արդէն մեզի կը յայտնէ հայազգի
 պարսկ զօրապետի մը , Գատարչիսի , անու-
 նը նոյն արձանագրութիւնը կը յիշէ նաեւ
 անուրը Հայու մը , Հալիտայի որդի Արախայի ,
 որ ինքզինքը նարուզողոնոսը կը հռչակէ :
 Բարեյոնը կը գրաւէ , Բարեյոնի թաղաւոր
 կ'ըլլայ եւ Բարեյոնները կ'ապստամբեցնէ
 Գարեհի ղէմ : Ահ կարելի չէ որ արաբ կամ
 պարսկ կարծուած ճարտարապետներուն ,
 բանաստեղծներուն , զօրավարներուն , նկարիչ-
 ներուն , երաժիշտներուն մէջ Հայեր ալ գրա-
 նուած ըլլան . ո՞վ պիտի գիտնար երբեք թէ
 Պրոյերսիոս հայազգի էր , եթէ իր Եւնարիոս
 աշակերտը անոր կենսագրութեան մէջ այդ
 մանրամասնութիւնը զանց առած ըլլար : Արդ ,
 երբ հայ անհատներ այսքան կը մօտենային՝
 ձուլուելու ասորիւն՝ իրենց գրացի ասիական
 քաղաքակրթութիւններուն , անհնար էր որ
 զիրենք ծնուցանող ազգին չհաղորդէին ինչ որ

քաղած էին այդ քաղաքակրթութիւններէն , մանաւանդ որ իրենցմէ ոմանք կը գործէին թէ՛ ընդգրկուած օտար արգուծեան եւ թէ՛ իրենց մայրենի արգին համար , — ինչպէս կարգ մը աշուղներ , ճարտարագետներ , երաժիշտներ : Ասիկց զաս , ժողովուրդը իր ամբողջութեանը մէջ՝ ամէն օր տեսնելով իրեն հետ անմիջական շփում ունեցող այդ օտար մեծ ազգերու յիշատակարանները , լսելով երգերը , բանաստեղծութիւնները , իմանալով ու խօսելով անոնց լեզուն , անխուսափելի էր որ իր բոլոր ծակօտիքներէն պիտի ծծէր զանոնք եւ պ՛տի թափանցուէր անոնցմով : Ահա այդ բնական դրեթէ բնախօսական , անդիմադրելի արգեցութիւնն է միայն զոր Հայը ընդունած է Արաբէն , Պարսկէն ու Բուրքէն . մինչդեռ յունական , լատինական կամ Փրանսական քաղաքակրթութիւններն իր մէջ ներմուծելու համար որոշ , պիտակից ու խանդավառ ճիգ մը դրած է , որ կը տեսէ մինչեւ այսօր : Մեր հին մատենագիրներէն հաւ մը չէ գտնուած որ պարսիկ կամ արաբ գրականութեանց ո եւ է մէկ հրաշակերտը հայերէնի թարգմանելու գաղափարն ունեցած ըլլայ , մինչդեռ արեւմտեան գրականութեանց զխաւոր էջերը հայացնելու ջանքը Հայոց մտաւոր գործունէութեան հական ու մշտական տարրերէն մին կազմած է . (միայն բժշկական ախտաութիւններու մէջն է որ հին հայ գրողներն ուղղակի օգտուած են արաբ հեղինակներէն ու երբեմն նոյն իսկ անոնց գործերը թարգմանած) : Ընդհակառակն մեր հին մատենագիրներուն մէջ այն բոլոր ասուրը զոր կը գտնենք Պարսկին կամ Արաբին վերաբերող , անոնց զէմ աւելութեան ու արհամարհանքի ազդակներ , անոնցմէ հայ ժողովուրդը հեռացնելու հրաւէրներ են . Եզնիկ Պարսից կրօնքը կը քարկոծէ . Եղիշէ ատելով կ'ատէ ամեն ինչ որ պարսիկ է . Արաբաց վրայ խօսող մեր պատմագիրները հեռու են անոնց բանաստեղծութիւնը Հայոց ճանչցնելու եւ սիրցնելու ձգտումներ ունենալէ . եւ Սորենացին այնքան անիմաստ որքան կողիտ բարկութեամբ մը կը կշտամբէ Սահակ Բագրատունին որովհետեւ պարսկական առասպելներու վրայ իրմէ անդեկութիւն ուզած է՝ « Բայց զի՞նչ արդեօք տարփանք քեզ եւ Բերսասպի Ամգանակայ Կիւտն եւ անձօռնի առասպելքն իցեն . եւ կամ է՞ր սակա զմեզ Պարսից անյարմար եւ անո՞ճ բանից ,

մանաւանդ թէ առաւել վասն անբանութեան , առնես աշխատ . . . : Զի՞նչ քեզ առ այսօրիկ կարօտութիւն առասպելք սուտք , կամ զի՞նչ պէտք անմիտ եւ անհանճար բանից յարմարանք : Մի՞ արդեօք յունական փերճ եւ ողորկ առասպելքն իցեն հանդերձ պատճառ , որք զճշմարտութիւն իրացն այլարանարար յինքեան ունին թագուցեալ » . . . Այլ տալուք զայստիկ մանկականի քոյոց տիոց եւ անհասութեան խակութեանդ յեալ տարփանք : » (Պիրք Ա .) :

Ազգային ինքնութիւնը պաշտպանելու համար ցոյց տրուած այդ բոլոր զգուշաւորութիւնը շատ լուսատրելի է եւ նոյն իսկ դովելի . — բայց , խոստովանինք , այն մուլտանդ ծայրայեղութիւնը որուն հասած է այդ զգուշաւորութիւնը , գատապարտելի է ու վնասակար : Որովհետեւ իթէ հասկանալի է արաբագետը օտարական եւ բունակալ ցեղի մը զէմ զգացուած ատելութիւնը . բնաւ հասկանալի չէ անոր մտաւոր անուրանալի եւ հսկայ առաւելութիւններուն անպիտակ մնալու եւ զանոնք կոյրկուրայն արհամարհելու , նախատելու կարճամիտ ու ծիծաղելի ձգտումը :

Պահելով հանդերձ անջրպետ մը պարսիկ կամ արաբ քաղաքակրթութեանց եւ իրենց միջեւ , արեւմտեան քաղաքակրթութեանէն քաղելով հանդերձ իրենց վարգացման « զխաւոր » , « հիմնական » տարրերը , Հայոց մտաւոր առաջնորդները կրնային , առանց ո եւ է վտանգի , իրենց ժողովրդին ծանօթացնել այդ գրացի մեծ ազգերուն զեզեցկազիտական գանձերը . ատկից հայ ժողովուրդը կրնար շահիլ աւելի քան կորսնցնել , որովհետեւ նախ՝ ժողովուրդ մը այնքան աւելի զօրեղ կ'ըլլայ մտաւորապէս որքան աւելի այլազան եւ ընդարձակ ծանօթութիւններ կ'ամբարէ իր մէջ՝ աշխարհիս բոլոր ազգերու կատարած գործին վրայ , եւ յետոյ , ժողովուրդ մը որ կ'ուզէ իր ինքնութիւնը պահպանել հզօր գրացիներու զէմ , աւելի լաւ է որ որոշ գիտակցութիւն մ'ունենայ անոնց ոչ միայն քաղաքական այլ եւ մըտաւոր զօրութեան վրայ , որպէս զի անոր զէմ ինքզինքը պաշտպանած , անոր հետ մրցած ամեն ատեն գիտնայ թէ ի՞նչ է ուժը զոր իր գիմացն ունի : Այս բոլորէն դուրս , արդէն ժողովուրդ մը պէտք է ինքզինքը չզրկէ ո եւ է զեզեցկութենէ , օրկից ալ գայ ան , նոյն իսկ թշնամիէն : Այսօրու ան ամենազօրեղ ազգերը

ինչպէս օրինակի համար՝ Անգլիացին, Գերմանացին եւ Ռուսը, այն ազգերն են որ օտար ցեղերու քաղաքակրթութիւնը հիմնովին ամենէն աւելի ճանչնալու ջանք ցոյց տուած են: Առհակ Բագրատունին, որ Հայոց հին պատմութեան հետ կ'ուզէր ճանչնալ պարսկական հինաւուրց գիցավէպերը, շատ աւելի ուշիմ ու լախամբա կ'երեւայ քան Սորենացին որ անիմաստ արհամարհանքով մը կը խօսի պարսիկ սուսպիլներուն վրայ, որոնք, վերջապէս, ոչ նուազ դեղեցիկ են ու ոչ նուազ վեհ քան յունական դիցավէպերը: Քրիստոնէութեան տիրապետութիւնն էր գլխաւորապէս որ այդ սեղմումը յառաջ բերաւ հայ մաքին մէջ, այդ պատուարը քաշեց ասիական ոչ քրիստոնեայ քաղաքակրթութեանց եւ իր միջեւ: Հետնորդութեան օրերուն՝ աւելի ազատ եւ արձակ էր անշուշտ հայ միտքը: Տիրան Բ. ի որով եթէ յոյն քաղաքակրթութիւնը դերակշիռ տիրապետութիւն մ'ունէր Հայաստանի մէջ, բոլորովին չէր խափանած սակայն ասիական քաղաքակրթութեանց մուտքը հայկական մեհեաններուն մէջ: Արեւելքի եւ Արեւմուտքի աստուածութիւնն ր քովէ քով կը կանգնէին լայն եզրայրութեան մը մէջ: Մեր Գողթան երգերու հատկոտորներուն մէջ՝ ասիական սարրը այնքան կը դգացուի — թերեւ աւելի — որքան արեւմտեանը: Այն ազատ ոգին որով Գրիգոր Մագիստրոս, հակառակ որ քրիստոնէութիւնը նոյն իսկ պատուար քաշած էր հին հեթանոս Յունաստանին քաղաքակրթութեանը դէմ, Պլատոն ու Եւկլիտէս կը թարգմանէր, ցաւալի է որ ուրիշ Մագիստրոսներ զայն ցոյց տուած չըլլան, հակառակ կղերականներու մըրմուտքին՝ հայացնելով պարսիկ կամ արաբ հանձարին գլուխ-գործոցները: Պարսիկներն ու Արարները այդ ազատ ոգին լայնօրէն ցոյց տուած են, — եւ օգտուած են սակից անհունապէս. մահմետականութիւնը չէ արգիլած որ արաբ ու պարսիկ մտաւորականները ամբողջութեամբ թարգմանեն Յունաց բոլոր իմաստասէրները, բանաստեղծները, գիտունները. պարսիկ ու արաբ գրականութիւնը ասով իր ինքնուրոյն կրիքը երբէք չէ կորսնցուցած, ընդհակառակն աւելի ճոխ ու բարդ է դարձած՝ մնալով հանդիս ինքնատիպ: Տարօրինակն այն է որ նոյն իսկ ժամանակակից շրջանին մէջ, ուր հայ միտքը՝ քրիստոնէական մոլորանգութիւնէն ազատած՝ աւելի անկախ ու լայն թոփ

մ'աւած է, այդ պատուարը միշտ կանգուն եւ անխախտ է մնացած ասիական քաղաքակրթութեանց եւ Հայուն միջեւ: Այն բազմութիւ թարգմանութեանց մէջ զոր հայ գրագէտները կատարած են մթ. գարուն, երեք չորս գիրք հաղիւ կարելի է գտնել արեւելեան գրականութիւններէ: հայերէնի վերածուած միւսները բոլորն ալ եւրոպական գրականութիւններէն ընտրուած գործեր են. ու այդ մէկ քանի գրքերն ալ («Հազար ու մէկ գիշեր»ը օրինակի համար) ֆրանսական թարգմանութիւնէն է որ հայերէնի վերածուած են եւ ոչ թէ ընդգրէն: Հայը եւրոպական բոլոր լեզուներն ուսանելու հետամուտ եղած է, բայց արեւելեան լեզուներուն անտարբեր է մնացած: եւ այն Հայերը որ արեւելեան լեզուներուն ծանօթ են եղած, մաքերուն չեն անցուցած իրենց այդ ծանօթութիւնէն օգտուել՝ այդ լեզուներով գոյութիւն ունեցող շրջակերտները հայացնելու համար: Այսպէս, ֆրանսացի ամենասուշան վիպասաններու գործերն ունինք հայերէնի թարգմանուած, եւ չունինք «Չնտ-Ավետայ»ի, «Շահնամէ»ի, «Մեանեվի»ի, ինչպէս եւ Հաֆլզի, Սաափի, Նիլամիի, Սայիամի քերթուածներուն, արաբական հէքեաթներու եւ բանաստեղծութեանց ու եւ թարգմանութիւն՝ ընդգրին վրայ կատարուած. չունինք նոյն իսկ ու եւ թարգմանութիւն հնդկական, չինական հսկայ գրականութեանց հրաշակերտներուն, որոնց գէմ ղեղային կամ կրօնական ասելութեան պատուակն ալ անոյ է սակայն: Արեւելքի գէմ հակակրթութիւնը, այս աստիճանին հասցուած, այլ եւս տխմար է պարզապէս ու յոգեղ: Մենք Արեւելցի ենք վերջապէս, եւ իրաւունք չունինք Արեւելքը բացարձակապէս ուրանալու: Արեւմուտքին՝ իբրեւ բարձրագոյն քաղաքակրթութեան մը հայրենիքին՝ յարած ըլլալինս մեր պարձանքն է. բայց այդ յարումը պէտք չէր որ մեզ մոլորանգ կուրթութեան մը մէջ պահէր հանդէպ մեր Արեւելքի դրացիներուն. եւ երբ մեր Արեւմուտքի վարպետները իրենք իսկ ամենամեծ հետաքրքրութեամբ ու հիացումով Արեւելքի քաղաքակրթութեանց բոլոր գեղեցկութիւնները կը ծանօթացնեն իրենց հասարակութեան, մենք ծիծաղելի պիտի ըլլայինք յամառելով այսուհետեւ մեր ազատութեանը մէջ հանդէպ Արեւելքին: Այժմ որ քրիստոնէական տարամերժութիւնը այլ եւս

մեզ չի կաշկանդեր, պէտք է որ մեր մտաւոր զգրձուներթեան մէջ լայն բաժին մը յատկացնենք Արեւելիք քաղաքակրթութիւնները մեր ժողովրդին լրջօրէն ճանչցնելու: Մեր վէջէն անոնք որ քաջատեղեակ են արեւելեաց լեզուներուն, ամենամեծ ծագաչութիւն մը մտաբերած պիտի ըլլան իրենց ազգին՝ թարգմանելով պարսիկ, արաբ, հնդկի, չինական եւ այլ արեւելեան հրաշակերտները: այս կոչը կ'ուզուի՝ քչ միայն մեր լեզուազէտ աշխարհական գրագիրներուն այլ եւ մեր ուսումնական միաբանութիւններուն: Վենետիկի միաբանութիւնը, իր մեծ օրերուն, կոխտակելով կրօնական նախապաշարումները, հեթանոս Յոյներուն եւ Հատինաց գործերուն թարգմանութիւնը տուաւ ազգին, այդ վեհ օրինակին հետեւելով, մեր բոլոր միաբանութիւնները ընդ մէջ աշեւելեան լեզուներն ուսումնասիրողները բազմութիւն են, կրնան՝ արեւմտեակ զուխ-գործերու թարգմանութիւնները շարունակելով հանդերձ, արեւելեան հրաշակերտները հայերէնի վերածելու ձեռնարկել: Ատով ոչ միայն մեր գեղեցկագիտական պարգացման ընդլայնումին նպաստած պիտի ըլլան, այլ եւ մեր պատմութեան շատ մը մուկ կէտերուն լուսաբանումին: Հայ բանասերները մինչեւ այսօր ջանացած են օգտուիլ արեւմտեան պատմագիրներուն, ճամբորդներուն Հայոց մասին գրածներէն, բայց ո՛չ մէկը դեռ չէ մըտած արեւելեան պատմագիրներուն մէջ Հայոց վերաբերեալ տեղեկութիւններ փնտռել, եւ սակայն արաբ, պարսիկ եւ այլ արեւելեակն ազգերը օրոնք այնքան սերտ շփում ունեցած են Հայոց հետ, այնքան ծանօթութիւններ պարունակելու են իրենց քրոնիկագիրներուն մէջ՝ մեր անցեալ պատմութեան մասին:

Անահիթի «Դիպակից ջանքեր» ախտզոտով յօդուած իս մէջ, եղբք տարի առաջ, հետեւեալը կը գրէի. «Պարսկահայերը կրնան վեզի ճանչցընել հին Պարսկաստանը իր պատմութեամբ եւ գրականութեամբ, նոր Պարսկաստանը իր բարքերով, ազանդներով ու կացութեամբ, գործ որ հայ լեզուին ու գրականութեան համար ամենամեծ նշանակութիւն ունի:» Բաց ի պ. Առաքելեանէն որ Պապիականութեան մասին յօդուած մը հրատարակեց, ոչ ոք այդ հրատարակեց: Պարսկաստանի հայ գործիչները Փրանսական թատերգութիւններ կը ներկայացնեն, արեւմտեան վէպեր կը

թարգմանեն, «Աւրօպական» քաղաքակրթութիւնը ճանչցնող բանաստեղծները կը կատարեն, ալբօրականութեան դէմ կը վարտընչին, — եւ շատ աղէկ կ'ընեն, — բայց պարսիկ գրականութիւնը մեզի չեն ուզեր ճանչցընել: Անկից ի վեր առիթ տանեցայ պարսկերէն շատ լաւ գիտցող քանի մը հայ անձնաւորութեանց հետ անտակցելու, եւ առաջարկեցի որ այդ կարեւոր գործին նախածեսութիւնն ապանձնէն, գչ մէկը դեռ քայլ մը չառաւ այդ ճպճութուն մէջ: Եոյն իսկ Մանեկանց խանց, որ բոլոր յարկութիւններն ունի այդ գործը ամենապիկն յաջողութեամբ կատարելու համար, կը շարունակէ Շէքսպիրի խաղերը հայերէնի թարգմանելու գերին մէջ սահմանափակուիլ: Յը սահմատած, որոշեցի դիմել անուղակի մեջոցի մը՝ այդ պակասը լրացնելու համար: «Անահիթի» մէջ պիտի երեւան այսուհետեւ արեւելեան միւս բանաստեղծներու գործեր՝ Փրանսեակէն թարգմանութեան հայերէնի վերածուած: Թարգմանութեան թարգմանութիւն մը անուշա հեղու է բնագրին օգին ճշգրտութեամբ պահպանել: Բայց պէտք էր երկու չքրեաց փոքրագոյնն ընարել: Այս տօգոյն ցրացումները գոնէ գաղտնիք մը պիտի տան՝ թէպէտ ազօր արեւելեան երանգապայման մեծ շոգիներուն վրայ, եւ թերեւս այս փորձը պիտի յաջողի գրգոհ արեւելեան լեզուները գիտցող մեր գրագետները վերջապէս ձեռք զարնելու աչք գործին որ անհրաժեշտ է եւ զոր իրենք ինչպէ՛տ աւելի լաւ կրնանք կատարել բնականաբար:

«Անահիթ» ի այս թիւով կը հրատարակենք պարսիկ մեծագոյն բանաստեղծներէն մէկուն Օմար Խայամի «Քառեակ»ները, դանոնք հայերէնի վերածելով Փրանսերէն թարգմանութեան զոր դեռ այս օրերս հրատարակեց պ. Շարլ կրուօ: Տարիներ պապջ, պ. Ա. Նիքոլա արդէն հրատարակած էր Ալալիափի քառեակներուն Փրանսեակէն թարգմանութիւն մը: Բայց պ. կրուօ շատ լուրջ փաստերով կ'ապացուցանէ այդ թարգմանչութեան խոշոր թերութիւնները: հիմնական սխալ հասկացողութիւնը զոր ցոյց տուած է պ. Նիքոլա հանդէպ պարսիկ բանաստեղծին մասածմանը, ինչպէս եւ անհարգապատութիւնն այն ձեռագրէն որու վրայ յէն ան կատարած է իր թարգմանութիւնը եւ

քաղաքակրթութեան մեր ընծայած նախասիրութիւնը, որ մեր պատմական գերին, մեր ազգային նկարագրին հիմնաքարն է՝ ամբարաբ պահպանելով հանդերձ, մենք պէտք ունինք Արեւելքի քաղաքակրթութիւններն ալ ճանչնալու իրենց անդեալին ու ներկային մէջ. ճանչնալ հնդկական, պարսկական, եգիպտական, ասորեստանեան, արաբական հսկայ քաղաքակրթութիւնները, ճանչնալ հոյակապ ճաբոնը, իր հրաշալի անցեալը եւ իր ոչ նըւազ հրաշալի վերակենդանացումը, ճանչնալ մինչեւ իսկ Թուրքը իր նիւթական ու բարոյական անցեալ եւ ներկայ կեանքին «էջ (որովհետեւ պէտք է խոստովանինք որ չենք ճանչնար Թուրքը, նոյն իսկ Թուրքը. որուն հեղ ամենօրեայ անմիջական յարաբերութեան մէջ ենք, որուն հետ կուրծք կուրծքի կոտելու վրայ ենք հիմա)։ Ազգի մը միտքը այնքան աւելի լայն, հարուստ ու զօրեղ կ'ըլլայ որքան իր ծանօթութիւններուն հորիզոնն ընդարձակուի։ Մենք, Արեւելքի եւ Արեւմուտքի մէջտեղը գեակուած, վիճակուած ենք միջնորդի դեր կատարելու այդ երկու մեծ ու տարբեր աշխարհներուն միջեւ. այդ դերը կատարած ենք արդէն. եւրոպական քաղաքակրթութիւնը Արեւելքի մէջ տարածող կարեւորագոյն սատարներէն մինն եղած են Հայերը. բայց այդ դերը շատ աւելի հզօրացէս ու լայնօրէն պիտի կարենանք կատարել եթէ Արեւելքն ալ ճանչնանք այնքան մտերմօրէն որքան կը հետամտինք ճանչնալ Արեւմուտքը. ինչո՞ւ եւրոպական քաղաքակրթութիւնը Արեւելքի մէջ տարածող Հայը միանգամայն Արեւելքի հոգին, պեղեցկագիտութիւնը, իմաստասիրութիւնը Արեւմուտքին ճանչցնելու գործին մէջ մեծ բաժին մը չունենայ։ Հայը իր մտքի ճապկութեամբ, եւ իր գիրքովը, այդ դերը կատարելու սահմանուող է արդէն. Տր. Մարտիրոս, հայագիւ Քրոնոսացի զբաղէտը, «Հալար ու մէկ գէշ շեր»ներու իր հրաշալի թարգմանութեամբ — որուն նման խորին, ճշգրիտ, ճոխ, վայելուչ, հզօր եւ «Արեւելք հոտող» թարգմանութեան մը բազըր պեռ չէր ունեցած ո եւ է արեւելեան հրաշակերտ — ամբողջ եւրոպական մտաւորականութեան սքանչացումը գրաւեց եւ ապացուցուց ճշգրտութիւնը թէպէն զօր այստեղ կը պայտպանեմ։ Տր. Մարտիրոսի օրինակը շատ հետեւողներ կրնայ ունենալ մեր մէջ, եթէ այդ ձգտումը սրգեղանք։ Պէտք չէ որ եւրոպական քաղաքակրթութեան տարամերժ յարումը մեր գրականութիւնը եւրոպական զըրականութեան սարուկ ու անանձնական արտադրանք մը հասցնելու մղէ։ Մեր մտաւոր արտադրութիւնները պէտք է որ միշտ ունենան այն գեղեցիկ բարգուծիւնը, այն Արեւմուտքի եւ Արեւելքի ճարպիկ ու ինքնատիպ խառնուրդը վրա կը դնենք մեր հին ճարտարագետութեան մէջ եւ զօր Արեւմուտքի գեղեցկագէտները ռուսական արգի երաժշտութեան ամենէն մեծ արժանիքներէն մին կը համարին։ Ատով մեր արտադրութիւնները ոչ միայն չեն դադարի արգային գոյն պահպանելէ, այլ ընդհակառակն աւելի ճոխ, աւելի ընդարձակ եւ աւելի ուժեղ ինքնուրույնութիւն մը կ'ունենան։ Արովեանի անմահ վէպը, Գուշակի քասեակները, Նարեկացիի աղօթքները, Ալիշանի մէկ քանի քերթուածները անոր համար մեր հին եւ նոր գրականութեան ամենէն ինքնատիպ ու ամենէն հզօր էջերն են (ինքնատիպ ու «հզօր» Արեւմտցիին ինչպէս Արեւելցիին համար) որովհետեւ այդ գործերը, ճեռու արեւմտեան արտեստիճ կէտ առ կէտ նմանութիւններ ըլլալէ, լայն խառնուրդ մը կը ներկայացնեն արեւելեան ու արեւմտեան եւրասիականներուն, խառնուրդ մը որուն մէջն է որ կը գտնուի «հայկական» գեղեցկագիտութեան հիմունքը։ Ինչ որ այդ մեծ մտքերն ըրած են ընազգաբար, եւ խճարիկ՝ անկատարօրէն, ջանանք որ մեր վաղուան խորագետները զայդ ընեն գիտակցարար, աւելի ընդարձակ, աւելի որոշ, աչելի զօրեղ ու յստակ կէպով։

Ա. ՉՊԱՆՆԱՆ

RAFFI

CONTES PERSANS

Bibi-Scharabani — Les Khaz-Pouches

TRADUITS DE L'ARMÉNIEN

PAR ABGAR IOANNISSIANY

LIBRAIRIE DE CH. NOBLET, 43, RUE CUJAS, PARIS

ԳԻՆ ՄԷԿ ՅՐԱՆԲ

Ունենալ փափաքողները պէտք է գիտնին՝
 «Մեանհիտ»ի խմբագրութեան
 կամ Թիֆլիս, Կեղրոնական Կրավածատանցին։

ԱՐՈՒԵՍՏԻ ԷՋԵՐ

ՊԱՐՍԿԱԿԱՆ ԱՐՈՒԵՍՏ

-o-o-

Մանկամարդ պարսիկ Իշխանուհիի մը կենդանագիրը :
ԳՈՐԾ ՄՈՒՀԱՄՄԵՏ ԵՌՆՈՒՅԻ

ԷՍԵՐ ԽԱՅԵԱՄԻ ԳՍՌԵԱԿՆԵՐԸ

Ա.

Եթէ աղօթքին մարգրիտներովը երբեք մանեակ չհիւսեցի,
Այլ եւ Քենէ չծածկեցի մեղքերու. այս փոշին որ դէմքս կ'ալստակ.
Եւ անա ինչու յոյս չեմ կտրած քու Գթութենէդ,
Որովհետեւ երբեք չըսի թէ Մին երկուք էր:

Բ.

Հաւազոյն չէ՞ իմ գաղանի մտածումներս Բեզի յայտնել զինեաւան մը մէջ
Քան թէ Մէհրապին առջեւ առանց Գու ներկայութեանդ երկրպագել.
Ո՛վ դուն Առաջինն ու Վերջինը բոլոր էակներուն,
Տուր ինձի Դժոխքը կամ Երկինքը, ըրէ ինձի ինչ որ կ'ուզես:

Գ.

Ո՛վ դուն որ քեզ իմաստուն կը կարծես, զինովցողները մի՛ այլաներ.
Մէկդի ձգէ հպարտութիւնն ու խաբեարայութիւնը:
Ճաշակելու համար յաղթական անգորրութիւնն ու խաղաղութիւնը,
Դէպ ի անարգութեաները, դէպ ի ստորնագոյնները խոնարհէ՛:

Դ.

Որքան ալ ինքնալստան ըլլաս եւ ամուր, ո՛չ մէկուն ցաւ մի՛ պատճառեր,
Թող ո՛չ մէկը քու բարկութեանդ բնոր կրելու չենթարկուի.
Եթէ կայ քու մէջը ցանկութիւնը յաւիտենական խաղաղութեան,
Դուն մինակդ տառապէ, առանց որ քեզ, ով զոհ, կարենան դահիճ համարիլ:

Ե.

Քանի որ ոչ ոք այստեղ չի կրնար քեզի վաղորդայն մը երաշխաւ, բեւ
Քու սիրով հիւանդ սիրտդ երջանիկ ըրէ հիմա:
Լուսնին լուսովը՝ զինի խմէ՛, որովհետեւ այդ աստղը
Վազը մեզ պիտի փնտսէ ու չպիտի դանէ:

Զ.

Ուրանը, դոր մարդիկ գերագոյն բառը կ'անուանեն,
Ատեն ատեն կը կարգան, բայց ո՞վ կայ որ դայն անգագար կարգայ.
Ս՛հ, Բաժակին գծերուն վրայ պաշտելի բնագիր մը փորագրուած է
Ձոր, աջքին տեղ, բերանն է որ գիտէ կարգալ:

Է.

Մենք ու գինին ու գինեւան նոստարանն ու մեր զինովի մարմինները,
Անհոյ ենք գթութեան յոյսին ու պատուհասի սարսափին.
Մեր հոգիներն ու մեր սրտերը, մեր բաժակներն ու մեր մրուրով արտաւարտ, ամ
Չգնատները անկամիս են Աողէն ու հուրէն ու ջուրէն:

Ը

Այս աստուրնիս վրայ լաւագոյն է որ քիչ մարդ բարեկամ ընես քեզի .
Ինքզինքէդ դուրս մի՛ ելլեր՝ բաց ի միայն կարճ տեսութեանց համար .
Ան որուն բազուկը քեզի նեցուկ մը կը թուի ,
Լաւ քննէ՛ , ու զգուշացիր :

Թ

Այս անօթը, ինծի նման , ցաւագին սիրահար մը եղաւ ատենով .
Անյագորէն հակեցաւ դէպ ի դէմք մ'անուշակ :
Այս կ'անթը զոր կը տեսնես իր ուն ի վար ,
Բազուկ մըն է որ կրբեմն սիրուած վզի մը կը փաբէր :

Ժ

Ա՛խ , վա՛յ այն սրտին որուն մէջ կիրքը բացակայ է ,
Որուն վրայ սէրը , հրճուածնք սրտին , իր հրապոյցը չի ներգործեր .
Այն օքը զոր ասանց սիրելու կ'ա՛յցընես
Արժանի չէ որ արեւէն լուսաւորուի եւ լուսինէն մխիթարուի :

ԺԱ

Այսօր կը վերբնծիւզի կրինասարդութեանս եղանակը .
Կը ցանկամ ճաշակել սա գինին որմէ կը բղխի իմ բոլոր բերկրանքս .
Մի՛ աչպանէր զիս . կծու իսկ ըլլայ , ան կը մոպէ զիս .
Կծու է , վասն զի կեանքիս համն ունի :

ԺԲ

Դուն այսօր ո՛չ մէկ իշխանութիւն չունիս վաղուան վրայ .
Վաղորդայնին անձկութիւնը անօգուտ է .
Եթէ սիրող անմիտ չէ , ներկան իսկ մի՛ հողդ ըներ .
Գիտե՛ս թէ ինչ պիտի արժեն այն օրերը զոր դեռ ունիս ապրելու :

ԺԳ

Ահա հիմա աշխարհիս համար քիչ մը կարելութիւն կրջանկութեան .
Ամէն մէկ կենդանի սիրտ մենութեան կարօտը կը զգայ .
Ամէն մէկ ոստի վրայ Մովսէսի սպիտակ ձեռքը կարծես կ'երեւայ .
Ամէն մէկ գեփիւռ կարծես Յիսուսի շունչովն է ոգեւորուած :

ԺԴ

Այն որ ճշմարտութեան պտուղին իրեն համար ամիլն ու հասուննալը չէ տեսած .
Հաստաս ոտքով մը չի քալեր ճամբէն :
Այն որ Գիտութեան ծառը դէպ ինքը հակեցուց ,
Գրեւէ թէ այսօրը երէկուան պէս է , ու վաղը՝ նման առաջին օրուան :

„POÈMES ARMÉNIENS“
ԳՐԻՒՆ ՄԱՍԻՆ ՅԱՅՏԵՆՈՒԱԾ ԿԱՐԾԻՔՆԵՐ

Փարիզի «Petit Bleu» թերթը (8 օգոստոս) հետեւեալ յօդուածը նուիրած է Poèmes Arméniens գրքոյնին որ վերջերս հրատարակուեցաւ եւ որուն մէջ ամփոփուած են Մայիս 28ի հրեկոյթին արտասանուած հայ բանաստեղծութեանց թարգմանութիւններն ու պ. Կապրիէլ Մուրէի բանախօսութիւնը հայ բանաստեղծութեան ու գեղարուեստի մասին :

« Պ. Արշակ Զօպանեան ձեռնարկած է, խումբ մը Հայերու գրամական աջակցութեամբ, հրատարակել Ֆրանսական թարգմանութիւնը հին եւ նոր, դասական եւ ժողովրդական հայ գրականութեան գլխաւոր հրաշակերտներուն : Ատի ծրագիր մըն է՝ գրասէրներու ամբողջ համակրութեանն արժանի :

« Հայերը, կ'ըսէ պ. Զօպանեան, յաւակնուած թիւնը չունին ի, ենց ժողովուրդը յոյն ժողովրդին հետ բաղդատելու, որ անցեալին մէջ ամենէն մեծը եղաւ ժողովուրդներուն : « Բայց եթէ Հելլենը արեւմտեան քաղաքակրթութեան հիմնադիրը եղած է, Հայը անոր ամենէն արի զինուորներէն մին է « եղած . եւ անարգար է որ անոր գերը — « խնարհ բայց նշանակալից — անգիտացուի »

« Հայ արուեստագէտները բազմաթիւ են եւ բոլորական մայրաքաղաքներու մէջ, ու մանաւանդ Փարիզ . ամենքն ալ շատ անձնուէր կը թուին իրենց ազգին գրականութիւնն ու արուեստը ծանօթացնելու ձեռնարկին . վերջերս հայկական արուեստի երեկոյթ մը խումբ մը գրասէրներու եւ արուեստագէտներու կողմէ կազմակերպուած, տրուեցաւ Սալ-տէզ Մ. Կրիփլիթէօրի մէջ, պ. պ. Լավիսի, Քոչէնի եւ Պէրարի նախագահութեամբ, եւ պ. Կապրիէլ Մուրէ այնտեղ արտասանած է շատ արդարազատ բանախօսութիւն մը հայ բանաստեղծութեան եւ արուեստին վրայ, որ այս հատորին սկիզբը հրատարակուած է :

« Իր սկզբնաւորութեանը մէջ աւանդակր- « պային, կ'ըսէ պ. Մուրէ, յետոյ զիւցազնա- « կան՝ Մովսէս Սորենացիով, որ Հայոց Հո- « մերոսն է, Ղազար Փարպեցիով ու Եղիշէով, « հայ գրականութիւնը յետոյ կրօնական է, « քաղցր, զմայլելիօրէն անարատ ու լուսա- « ւոր, տասերկուերորդ դարուն, այն կարճա- « տեւ գաղարի միջոցին երբ հայ ժողովուրդը « կրցաւ վայրկեան մը խաղաղութեան ու « բարօրութեան վաղանցուկ շրջան մ'ունեն- « նալ . անոր մէջ Արեւելքի տաք ու ծաղկեալ « երեւակայութեան բարախելը կը զգացուի :

« Բայց հոգեբանական սուր վերլուծման մը եւ « խորին զգայնութեան մը մէջէն՝ որոնց հա- « մարտէքը ժի եւ ժե գարերու իտայացի ու « Ֆլաման միստիքականներու մէջ միայն կա- « ընլի է գտնել : »

« Հին ու նոր հայ բանաստեղծներու եւ ժողովրդական բանաստեղծութեան այս հաւաքածուին մէջ, որ շատ շահեկան ծաղկաքաղ մըն է, կան շատ մը քերթուածներ ճշմարտապէս համեղ :

« Կան այնտեղ՝ մասնաւորապէս՝ Փրիգոր Նա- « րեկացի վանականէն՝ որ ժ գարուն ապրած է՝ ազօթքներ կշռաւոր արձակով, որոնք միստիքա- « կան հրայրքի արտասովոր ազաղակներն նահա- « պեափուչակէն, (Ժե զար), որ զխաւորապէս սէրը երգեց եւ զոր իր հայրենակիցները սուրբերու կարգը դասած են՝ անոր ներշնչման քաղցրու- « թեանը համար, քերթուածներ՝ բանաստեղծու- « թեամբ լեցուն, թէպէտ քիչ մը լալկան :

« Ժողովրդական երգերը, մեծ մասամբ, պան- « զխտութեան երգեր են . ամենքն ալ՝ ար- « տայայտական խորին զօրութեամբ մը :

« Վերջապէս, նոր բանաստեղծներու գործերուն մէջէն ուշադրաւ են Սաչատուր Արօվեանի « Երեւանի բերդը » (1840), պատկերներու ապ- « չեցուցիչ յանգչութեամբ մը եւ սաստկու- « թեամբ մը, ու պ. Արշակ Զօպանեանի « Օրօր՝ մեր Հայաստան մօրը համար », զոր օր մը Փարիզի մէջ արտասանեց տիկին Սելոն-Վէպէր, եւ որուն ներշնչումը սաստիկ յուզիչ է : »

Պրիւսէի «Փրիթ Պէտօն» (10 օգոստոս) կը գրէ հետեւեալը . « Սմբողջ Եւրոպայի աչքը քանի մը տարիէ ի վեր Հայաստանի վրայ սեւեռոած է, այդ ողբերգական երկրին, ուր ջարդերը կը յաջորդեն ջարդերուն : Եւրոպա չի ճանչնար զայն . հայկական հոգին բոլորովին անձանօթ է իրեն : Պ. Զօպանեան ուզած է զայն ճանչցնել անոր : Այդ նպատակով համախմբած է ամենէն յատկանշական քերթուած- « ներէն մէկ քանին հայ հին եւ նոր գրականու- « թեան, կրօնական երգեր, ընդվզման երգեր, սիրոյ երգեր : Կան ատոնց մէջ որ զմայլելի են : Ամենքն ալ ունին տարօրինակ ու մա- « նայատուկ ոճ մը, որ մեղի շատ լաւ ցոյց կու- « տայ ինչ որ կայ ինքնատիպ հայ ազգայնու- « թեան մէջ :

« Այս հաւաքածուին սկիզբը պ. Կապրիէլ Մուրէի մէկ նշանաւոր ուսումնասիրութիւնը կը գտնուի : »

Պ. Զօպանեան ստացած է համակրական երկատոյներ բազմաթիւ եւ բոլորակալ անձնաւորութիւններէ . — պ. պ. Ս. Միլրան, նախկին նախարար վաճառականութեան, Ս. Բէնաք՝ էնս- « թիթիւր անդամ, Լիւտովիք տը Քոնիստանօն, Հանրի տը Բէնիէի, Բոլ Ասան, որ « կը յայտնէ

իր հիացումը, գորովագին շնորհակալութիւններու եւ սրտագին մաղթանքներու հետ», կոմս Ա. Վանտալ, որ իր ջերմ շնորհակալութիւնները կը յայտնէ այդ «նշանաւոր բանաստեղծութիւնները» ստացած ըլլալուն, Փոլ Լուպէ, որ «իր շնորհակալութիւնը կը յայտնէ իրեն զրկուած ըլլալուն համար Poèmes Ar-méniens գրքոյի՝ զոր պիտի կարգայ մեծ հաճոյքով», Ա. Հուլո տը Լըհէ եւ Հանրի Լաֆոնթէն՝ պեղծիքացի ծերակուտականները, ժան Պերթըրուա, ծանօթ ֆրանսացի վիպասանուհին, օր. Ալիս Սթոն Պլաքուէլ ամերիկացի հայասէր քերթողուհին, եւն:

Պ. Հ. Ֆ. պ. Լինչ, Հայաստանի վրայ երկհասարկ հոյակապ ուսումնասիրութեան հեղինակը, կը գրէ.

« Ընդունեցայ հայ բանաստեղծութեանց ձեր փոքրիկ սիրուն հատորը եւ կը համարձակիմ ձեզի մատուցանել անկեղծ շնորհաւորութիւններս ու սրտագին շնորհակալութիւններս: »

Պ. Ա. Պարպիէ տը Մենար, ծանօթ արեւելագէտն ու Արեւելեան Կենդանի Լեզուաց Վարժարանի Տնօրէնը, կը գրէ.

« Համակրական շնորհակալութիւններս կը յայտնեմ հայ քերթուածներու վայելչագեղ թարգմանութեանը համար եւ սրտանց յաջողութիւն կը մաղթեմ հայ գրականութեան գործերու շարքին՝ որուն պ. Չօպանեան իր անունը պիտի կցէ: »

Տր. Մարտրիւս, « Հազար ու մէկ գիշեր » ներու հանձարեղ թարգմանիչը եւ տիկին Մարտրիւս, նուրբ ու ջղուա բանաստեղծուհին, կը գրին.

« Տիկին Մարտրիւս եւ Տր. Մարտրիւս իրենց բոլոր շնորհակալութիւնները կը յայտնեն այն ծիրանեւառ ու նուագաւոր քերթուածներուն համար զոր իրենց զրկած է պ. Չօպանեան եւ որոնց մէջ մասնաւոր սքանչացմամբ մը նկատեցին « Հիւանդանոցը, եւ Օրօր » ը, որուն մէջ « մրրիկներու նման կ'ոտնան երկայն անյուսութիւններ »:

Տր. Մաքս Երտաու, հանրածանօթ քննադատը, կը գրէ.

« Սիրելի եղբայրակից, շնորհակալ եմ ձեր շատ շահեկան գրքին համար. մէկ բան ունիմ միայն մեղադրելու, — շատ կարճ ըլլալը. ժողովրդական բանաստեղծութիւնները զմայլելի են: Պաշտօնական բանաստեղծներու եւ գրագէտներու կողմէ գրուածները շահեկան են եւ յարգելի, երբեմն իրականապէս ինքնատիպ, — որքան ալ մարդ ստիպուած ըլլայ հրաժարել տաղաչափական հրապոյրէն: Դուք հայրենասէրի զօրծ է որ կատարած էք՝ ձեր բանաստեղծութեան գանձերը ձանչցնելով: Ահա պատուա-

կան եղանակ մը՝ իր ժողովրդին եւ իր հայրենիքին ծառայութիւն մատուցանելու:

« Սրտագին համակրութեամբ, ձեռքերնիդ սեղմելով,

Մնամ ձերդ անձնուէր
Տր. Մ. ՆՈՐՏԱՌԻ

Պ. Ռեմի տը Կուրմոն, ֆրանսացի մեծ գեղեցկագէտը, կը գրէ.

« Սիրելի եղբայրակից,
« Մեծ հաճոյքով կարդացի ձեր հայկական փոքրիկ ծաղկաքաղը: Այդ անծանօթ քերթուածներէն ֆրանսական գեղեցիկ քերթուածներ հաներ էք:

« Հաճեցէք զիս նկատել ձեր անձնուէր եղբայրակիցը,

Ռ. ՏԸ ԿՈՒՐՄՈՆ

Կոմս Անճէլօ տը Կուպէրնաթիս, իտալացի մեծանուն իմաստասէրն ու արեւելագէտը, կը գրէ.

« Սիրելի եղբայրակից,

« Կը փութամ շնորհակալութիւնս յայտնել ձեր թանկագին գրքին համար: Այնքան շահեկան է ան որքան կարեւոր: Պիտի ծանուցանեմ զայն անտարակոյս « Հելլենօ-լատին քաղաքակրթութեան Քրոնիկ » ին մէջ, զոր կը հրատարակէ Հելլենօ-լատին ընկերութիւնը, Հոմի մէջ հիմնուած ապրիլ 22ին: Որպէս զի գաղափար մ'ունենաք այդ ընկերութեան եւ մեր « Քրոնիկ » ին վրայ, թիւ մը կը զգիւմ ձեզի ինչպէս եւ ընկերութեան մասին այս օրերս հրատարակուած տետրակը, որուն մէջ պիտի գտնէք կանոնագրութիւնը եւ տեղեկութիւններ որոնք ձեզ թերեւս պիտի հետաքրքրեն: Նաո գոհ պիտի ըլլայի եթէ Հայերը ուղէին մեզի հետ քաղել: Յարաբերութիւնները զոր Հայութիւնը միշտ ունեցած է Յունաց եւ Հոմի հետ, մեզի բաղձալ կուսան որ անոնք մտնեն մեր նիդակակցութեան մէջ, որ անշուշտ կը համակրի հայկական ազնիւ դասին:

« Կը հաճի՞ք արդեօք, սիրելի պարոն, ոչ միայն մեր ընկերութեան անդամակցել, այլ եւ Փարիզի մէջ կազմել՝ այնտեղ բնակող հայ արուեստագէտներուն, գրագէտներուն, մարդասէրներուն աջակցութեամբ, հայկական մասնաճիւղ մը հելլենօ-լատին ընկերութեան մ»

Ձերդ անձնուէր եւ շնորհապարտ
ԱՆՃԵԼՕ ՏԸ ԿՈՒՊԵՐՆԱԹԻՍ

Պ. Չօպանեան հետեւեալ նամակը զրկեց ի պատասխան պ. տը Կուպէրնաթիսի նամակին:

« Սիրելի վարպետ,
« Շնորհակալ եմ ձեր սիրուն նամակին համար որով անդամ մը եւս կը վերանորոգէք ձեր թանկալին համակրութիւնը հայկական դասին

նկատմամբ՝ Ենթահակալ եմ նաեւ՝ Հելլենո-լատին ընկերութեան մասին խօսող տետրակն ու ձեռք գրութիւնն ինձի զրկած ըլլալնուդ համար : Կը շնորհաւորեմ ձեզ՝ այդ մեծ ու ազնիւ գրքին համար զոր հիմներ էք եւ որուն պիտի մտնակցին փնջուշտ ամէն անոնք, ինչ ցեղի ալ պատկանին, որոնք պիտեն ինչ որ մարդկութիւնը կը պարտի հելլենո-լատին հանձարին :

« Իմ մասին, պատկանելով ժողովրդի մը որ դարերէ ի վեր Արեւելքի մէջ հելլենո-լատին քաղաքակրթութեան յառաջապահը կը ներկայացնէ, նուիրական պարտականութիւն մը կը համարիմ ձեր ներկակազութեան անդամակցիլ :

« Չեմ համարձակիր ձեզ խոստանալ որ Փարիզի մէջ պիտի կարելի ըլլայ կազմել հելլենո-լատին ընկերութեան հայկական մասնաճիւղ մը : Հայերը, որ այս վայրկեանիս, իրենց պատմութեան ամենէն ծանր տաղնապներէն մին կ'անցընեն, ախրական ու գերակշիռ պարտականութիւնն ունին իրենց հաւաքական բուրձանքերը նուիրել իրենց ազգին փրօսողութեան կեանքը պաշտպանելու եւ աշխարհի առջեւ «հայկական» քաղաքակրթութեան գոյութիւնը հաստատելու : պէտք է ուրեմն որ ամէն հայկական խմբաւորում այս պահուս զուտ-ազգային կնիք մը կրէ . բայց վստահ եմ որ շատ Հայեր անհատապէս պիտի սնդամակցին ձեր ընկերութեան : Իմ «Անահիտ» ամսաթիւքիս մէջ որ Փարիզ լոյս կը տեսնէ, ընդհուպ պիտի հրատարակեմ յօդուած մը ձեր ընկերութեան նպատակը պարզելու եւ հայրենակիցներս հրաւրելու համար որ անոր անդամակցին :

« Եւ ապահով եմ որ հայկական դատը հզօր նեցուկ մը պիտի գտնէ հելլենո-լատին ընկերութեան մէջ, որովհետեւ հայկական դատը պաշտպանելը՝ արեւմտեան քաղաքակրթութեան ու մասնաւորապէս հելլենո-լատին քաղաքակրթութեան դատը պաշտպանել է : »

Պ. Եր Վուպէրնաթիս սպասախանից հետեւեալ երկատուով :

« Իրտէք թէ սրտանց համակից եմ ձեր դատին . ո՛չ մէկ առիթ պիտի չփախցնեմ զայն պաշտպանելու համար . հելլենո-լատին ընկերութիւնն ալ պիտի հսկէ մեր Արեւելքի յաջապահին շահերուն : »

Ահաւասիկ հելլենո-լատին ընկերութեան (Società Elleno-latina) կանոնադրութեան զԸԼԽԱԼՈՐ յօդուածները :

« 1. — Հոռոմի մէջ կազմուեցաւ պ Անճէլօ սր Վուպէրնաթիսի նախագահութեամբ եւ անօրէնութեամբ, « Հելլենո-լատին միջազգային ընկերութիւնը », նպատակ ունենալով հելլենա-

կան եւ լատինական քաղաքակրթութեանց պատկանող ժողովուրդներու բարոյական եւ մտաւորական շահերը պաշտպանել, այդ բոլոր ժողովուրդներուն մէջ արթնցնել հելլենո-լատին հանձարին ամենէն թանկագին յատկութիւնները, օգնել անոնց ուսումնասիրութեանն ու աշխատութեանը, անոնց համաձայնութիւնը զիրարցնել, անոնց կապերը սեղմել, անոնց յարաբերութիւններն աւելի համակրական եւ անոնց մտաւորական արտադրութեանց փոխանակումը աւելի գիւրդին դարձընել, աւելի հեռուն տանիլ եւ աւելի լայնօրէն արարածել ծանօթութիւնն ամէն արտայայտութեան որ կը վկայէ կենսունակութիւնն ու իտէականութիւնն այն ժողովուրդներուն որոնք հին Հելլեններուն եւ առաջին իտալական ժողովուրդներուն հիմնած քաղաքակրթութիւնն ընդգրկած են :

« 2. — Ընկերութիւնը ոչ մէկ «քաղաքական» կամ «նիւթական» նպատակ չունի, այլ միայն գաղափարական նպատակ մը : Հելլենո-լատին ժողովուրդներուն քաղաքակրթի իտուներն աւելի մեծ ամբողջութիւն մը ապրով, անոր աշխատութիւնն աւելի ուժեղ եւ աւելի գիտակից դարձընել ջանալով ընկերութիւնը չի ձգտիր ո՛ր եւ է հակառակութիւն ստեղծել մեր քաղաքակրթութեան պատկանող ժողովուրդներու եւ տարբեր քաղաքակրթութեան սպասկանող ժողովուրդներու միջեւ, ո՛չ ալ ոսոխ ձեւանալ ո՛ր եւ է քաղաքակրթի ցեղի՝ անոր արժանիքները կտորելու համար, այլ իրայն անեղձ պահել, մեր մեծ աւանդութեանց փառքը, մեր պատմական նկարագիրը, մեր հզօր անհատականութիւնը, այնպէս ինչպէս ան երեւան կուգայ եւ ինքզինքը կը հաստատէ՝ արուեստի, գիտութեան, բանասիրութեան եւ կեանքի մէջ :

« 3. — Ընկերութեան գործունէութիւնն իր ոգիւ որութեան գլխաւոր կեդրոնը պիտի ունենայ Հոռոմի մէջ, մեր քաղաքակրթութեան այդ alma mater (անարատ մայր) :

« 4. — Տարին տասը Ֆրանքի գումարը վճարող անդամներուն անունները պիտի հրատարակուին առաջին եռամսեային թիւերուն մէջ «Հելլենո-լատին քաղաքակրթութիւն Բրոնիկին», որ պիտի լոյս տեսնէ Հոռոմ ամիսն երկու անգամ, իտալերէն, Ֆրանսերէն եւ սպաներէն, (եթէ բացառաբար ուրիշ լեզուով յօդուած տուող ըլլայ, անոր պիտի կցուի իտալերէն կամ Ֆրանսերէն թարգմանութիւնը) :

« 5. — ... (Հոռոմէն դուրս հիմնուած) տեղական մասնաճիւղերը իրենց նախագահին կամ ատենադպրին միջոցով ընկերութեան կեդրվարչութեան պիտի տեղեկութիւն տան մտաւոր կեանքի ամենէն ուշագրաւ արտայայտութեանց վրայ որ պիտի տեղի ունենան իրենց ընկերական գործունէութեան յատուկ միջա-

վայրի մէջ, այնպէս որ հելլենո-լատին հան-
ճարին վերագարթեման ոչ մէկ նշանը աննշմա-
րելի չափցնէ: Միջավայրին համեմատ, եւ կրք
առիթը ներկայանայ, ամէն մասնաճիւղ. ընկե-
րութեան ներշնչած տիրական գաղափարին
համաձայն, իր յարմար դատած մասնաւոր գոր-
ծունէութեան արդար միջոցները պիտի հնարէ
եւ գործածէ զբոլորս զի վառ պահուի հետաքր-
քութիւնն այն հասարակութեան մէջ ուր կը
գործէ, ոչ միայն Հելլենո-լատին ընկերութեան
անդամներուն թիւը բազմապատկելու, այլ եւ
խանդավառութիւնն յառաջ բերելու համար մեր
քաղաքակրթութեան պատիւ բերող ամէն գործի
մասին, զայն զիւրացնելու, անոր զգնելու
եւ զայն ճանչցնելու համար:»

Երբ քնկերութեան նիւթական միջոցները
զորանքն, մրցումներ պիտի հաստատուին՝
մրցանակներ տալու համար հելլենո-լատին
այն կրիգասարգներուն որոնք արուեստի,
գրականութեան կամ գիւտութեան մէջ մեծ
յոյսեր պիտի ներշնչեն եւ ամենէն աւելի
խրախուսուելու արժանի պիտի նկատուին:

Ընկերութեան անդամակցելու զողովները պէտք
է զիւնն հերեւեալ հասցէին.

M. Angelo de Gubernatis
II, Via S. Martino al Macao, Rome

Տարեկան անդամագծարն է տասը ֆրանք,
անդամ գրուողը կ'ընդունի ընկերութեան օր-
կանքը որ գրական շատ ճօխ պարունակու-
թեամբ թերթ մըն է, Chronache della civiltà
ellenolatina.

Կը հրաւիրենք այս դեղեցիկ ծրագրով ընկե-
րութեան անդամակցիլ՝ այն բոլոր Հայերը որ
գիտեն ինչ որ կը պարտի հայ ազգը՝ մասնա-
ւորապէս՝ յոյն եւ լատին քաղաքակրթութեան,
որուն կաթովը սնած է Հայութիւնը զարերէ ի
վեր: Ընկերութեան հիմնադիրը մեծ պատիւ մը
կ'ընէ մեր ցեղին՝ զայն հելլենո լատին բնատ-
նիքին ճոցը հրաւիրելով. գիտնանք վայելչօ-
րէն պատասխանել այդ հրաւերին: Եթէ կ'ու-
զենք որ քաղաքակիրթ աշխարհը Հայը ճանչ-
նայ եւ զայն յարգէ, մենք ալ պէտք է քաղա-
քակիրթ աշխարհին մտաւորական, ընկերա-
կան մեծ ձեռնարկներուն հետաքրքրուող ու
գործակցող մաքերու մեր մէջ գոյութիւնն ա-
պացուցանենք: Մեր բոլոր «մատուրական»

ները պէտք էր պարտք համարէին անդամ
գրուիլ այս ընկերութեան: Բայց ն եւ է Հայէ
աւելի այս ընկերութեան անդամ գրուելու
պարտք ունին Վենեթիկի Միլիթարեանները,
որոնք ոչ միայն յոյն-լատին քաղաքակրթու-
թեամբ տարամերժօրէն կ'ազմուած այլ եւ ի-
տալական ժողովրդին երկգարեան ազնիւ հիւ-
րասիրութեանն օգտուած հաստատութեան մը
գաւազներն են:

ՉԱԻՍԿՍ

Ուղեցի ըզբեղ սէդ ու անընտել.
Ուղեցի մագերղ ովկէանին խաժ
Ալիքներուն պէս ձեռքիս տակ գգուել
Ուղեցի բազուկըդ հըզօր ու վարժ:

Ուղեցի անդուսպ քեզ իբրեւ կորիւն
Իմ փափաքներէս: ցատուժէս ծընած,
Որպէս զի գոչեմ սրտովս «Յաղթըթիւն»,
Երբոր թարթափին աչքերս քնէած:

Որպէսզի սիրեն, զողալով, ըզբեղ,
Որպէսզի ուժիդ, շընորհքիդ ներքեւ
Իմ թշնամիներս՝ մարդերը ընկճես:

Եւ մեծնա՛յ հասակդ ամբոխին վերեւ,
Եւ երգե՛ն անունըդ միաբերան
Եւ ճանչնա՛ն զիս վրադ, որդի՛ս անմըմմն:

ԳԱՋՈՒԹԻՒՆ

Երբեմն Գաջութեան շքեղ փայլակներ
Հօգիէս կ'անցնին: Ուժըս, ինք իր վրայ
Կըքած, կը ցընցուի յանկարծ, կ'ելլայ վեր
Եւ հովին հետ որ անսանձ կը սուրայ

Ինքզինք կը չափէ... կը բացուին ինքնին
Հորիզոնները խոյանքիս առջեւ:
Թեւերս հողին մէջ կը մըլտործին
Եւ կը բարձրացնեն երկի՛նքը մինչեւ

Ոսկիի ձոյլեր... կը դարբնեմ սուրբը
Անթիւ, անհամար, եւ ամէն ձեռքի
Մէջ հատ մ'անոնցմէ երբոր կը ծաղի՛

Կը մըղեմ բանակս, ինձմով անվեհեր,
Լեռն ի վեր հօկայ յաղթանակներդն,
Դէպ ի Փառքն եւ դէպ ի Անմահութի՛ւն...
ՎԱՀՍԵ ՏԻՐԱՆԵՅՆ

ՎԻԵՆՆԱՅԻ ՄԽԻԹԱՐԵԱՆՆԵՐԸ

Այտնեանի մահը ցաւի միաձայն աղալակ մ'արձակել աւաւ ամբողջ հայ մամուլին, եւ բնական էր որ այդպէս ըլլար: Դէմքեր կան որ վեր են կուսակցական ու անհատական բոլոր անհամաձայնութիւններէն, որոնք յարգելի եւ սիրելի են իրենց ազգին «բոլոր» անդամներուն, — եւ Այտնեան անոնցմէ էր: Բայց այսպիսի մեծ կորուստի մը հանգէպ, ցաւի արտայայտութիւնը բաւական չէ, պէտք է մտածել բացուած պարագը լեցնելու: Վիեննայի վանքին զիբքը՝ շնորհիւ Այտնեանի՝ շատ բարձրացած էր. պէտք է որ այդ զիբքը իբր բարձրութեանը վրայ մնայ, եւ նոյն իսկ աւելի բարձրանայ այսուհետեւ: Դժուար է անշուշտ Այտնեանի պէս հզօր անձնաւորութեան մը անհետացումին ձգած պարագը լեցընել. բայց դժուար չէ իր «գործը» շարունակելը. կը բաւէ «հետեւիլ» անոր բացած ուղղութեանը: Չեմ գիտեր ո՞վ պիտի ընտրուի Այտնեանի յաջորդ՝ իբրեւ արբանայր. բայց ով ալ ընտրուի, — «հին» թէ «նոր», — անհրաժեշտ է որ անոր սկսած գործը շարունակէ նոյնութեամբ, ջանալով զայն աւելի ընդարձակել ու զարգացնել: Ու ես վստահ եմ որ Վիեննայի Միաբանութեան բոլոր անդամները այնքան նախանձախնդիր են իրենց վանքին — որ ազգին ամենէն թանկագին մասաւոր կեդրոններէն մին է, — զիբքը բարձր պահելու որ, ով ալ ընտրուի արբանայր, պիտի ըմբռնէ թէ վանքին — եւ ազգին — շահերը ուրիշ բան չեն պահանջեր բայց եթէ Այտնեանին ուղղութիւնը շարունակել:

Այսօր, Հայերն ու օտարները Վիեննայի վանքը կը նկատեն իբրեւ հայկական բանասիրութեան, հնագիտութեան, լեզուագիտութեան մեծագոյն աշխատանոցներէն մէկը. վանքը պէտք է այդ գերը շարունակէ կատարել. եւ չկայ գեր մը որ աւելի գեղեցիկ ըլլայ եւ աւելի օգտակար: Մենք Հայերս գեռ չունինք ոչ լուրջ ու ամբողջական պատմութիւն մը, ոչ հայ գրականութեան ճշգրիտ համայնագատկեր մը, ոչ հայ լեզուի կազմութեան վերջնական ուսումնասիրութիւն մը. մեր անցեալին վրայ՝ վերջապէս՝ տարտամ ու խառնաշփոթ գաղտփար մ'ունինք միայն. պէտք չէ թողունք որ օտար գիտուններն ըլ-

լան մեր անցեալը լուսաւորելու գործը միակ կատարողները. այդ գործին մէջ մենք Հայերս պարտինք, եւ կրնանք, գլխաւոր գերը կատարել: Հաճոյքով պէտք է նկատել որ այդ կարգի ուսումնասիրութեանց կարեւորութեան գիտակցութիւնը սկսած է բաւական տարածուիլ մեր մէջ, եւ կան այս վայրկեանիս քանի մը ներհուն հայ մտքեր որ իրենց ճիգերն այդ գործին են նուիրած. բայց անվիճելի է որ մեր միաբանութիւններն են որ ամենէն աւելի ընդարձակօրէն կրնան կատարել, — ու մեր միաբանութիւններէն՝ մանաւանդ Վիեննայինը: Արդ, Վիեննայի Միաբանութիւնն իր ուժերուն մեծագոյն մասը սկսաւ նուիրել վերջերս աւելի կրթական գործին քան զուտ գիտական գործունէութեան մը: Հ. Քալեմեարեանի, Հ. Մկենվիչեանի պէս «կազմուած» մտքեր, որոնք կրնային գիտական լուրջ աշխատութիւններ տալ մեզի, զպրօցներ վարելով տարամերժօրէն զբաղած են, մէկ քանի տարիէ ի վեր եւ ու եւ է ուսումնասիրութիւն հրատարակած չունին. Տաշեանն է միայն որ կը շարունակէ գործը, բուն գործը, եւ ան իսկ բազմաստիակ աշխատութիւններով բեռնաւորուած, իր ժամանակին մէկ մասը միայն ստիպուած է նուիրել ատոր: Ասի ծանր սխալ մըն է, — սխալ մը որ սկսած է Այտնեանի վերջին օրերէն, հիւանդութեան շրջանէն, — եւ որ պէտք չէ շարունակուի: Եթէ Միաբանութիւնը ունենար շատ բազմաթիւ գործիչներ, բնական պիտի գտնէի որ անոնց մէկ մասը նուիրուէին գիտական աշխատութիւններէն զուրս ուրիշ գործերու, բայց բազմաթիւ չեն անոնք որ Վիեննայի վանքին, — ինչպէս արդէն ամբողջ ազգին, — մէջ՝ «կազմուած գիտուններ» կրնան համարուիլ: այս պայմաններուն մէջ աններելի պիտի ըլլար եթէ այդպիսի մտքեր յաւիտեան գործածուէին կատարելու գեր մը որ իրենց բուն գերը չէ: Գիտեմ որ Միաբանութեան իր ծրագրին գլխաւոր բաժիններէն մին յատկացուցած էր կրթական գործին, եւ բնական կը նկատեմ որ Միաբանութեան իրենց ծրագրին այդ բաժինն նկատմամբ ջանան միշտ ցոյց տալ այն բոլոր հոգածութիւնը որուն կարող են, բայց Միաբանութեան «բուն» գործը կրթականը չէ, գիտականն է. ասո՞ր պէտք է տան նախապատուութիւնը. եւ գիտութեան համար պատւաւորուած իրենց ուժերը պէտք չէ որ ամա-

ցընեն՝ կրթական գործունէութեան մը մէջ : Այսօր ազգին մէջ կրթական գործը կատարող բաւական գործիչներ կան , Մխիթարեան կամ ոչ-Մխիթարեան . բայց դիտական աշխատութիւնը կատարելու կարող շատ քիչ մարդ ունինք . Վիեննայի վանքը , գտնուելով գերման միջավայրի մը մէջ , պատմական , հնագիտական , լեզուագիտական ու սոսնճասիրութեանց ամենէն լուրջ մեթոսներուն ընտելացած , ունենալով վերջապէս՝ աշխատութեան բոլոր միջոցներն ու պայմանները որոնցմէ զուրկ են մեր ուրիշ դասակարգի գործիչները՝ ընդհանրապէս , շատ մեծ ծառայութիւն պիտի մատուցանէ ազգին , եթէ իր ուժերուն մեծագոյն եւ լաւագոյն մասը նուիրէ գիտական գործունէութեան : Սրտանց կը մաղթեմ որ Այտնեանի յաջորդն ըմբռնէ ասիկա , եւ ընէ ինչ որ հարկաւոր է որպէս զի Վիեննայի Միքայիլովիւնը տայ սպգին ինչ որ ազգը կը սպասէ անկէ :

Ա. ՉՊԱՆԵԱՆ

ՄԵՐ ԴՐԱՑԻՆԵՐԸ

Թ Ա Թ Ը

(Շար . ե յերջ)

Հ Ե Տ Ե Ի Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Թաթերը գատարաններու առջեւ իրենց եւ Թուրքերու խորութիւնը բառնալու համար , հազարաւոր ստորագրութիւններ կրող խնդրազրկերով իրենցմէ մէկ քանին Պոլիս խրկեցին , նախապէս անոնց գրպանները ոսկիով լեցուցած : Անտիոքի Թուրքերն ալ իրենց կողմէն հակառակ հանրագրեր տեղացուցին Պոլիս , առարկելով թէ Թաթերը կրօնքով մահմետական չէին , եւ «չէրիաթ» ի օրէնքով կրնային իսլամ ճանչնալ միայն անոնք որ իրենց հետ հաւասար մզկիթ կը մտնեն եւ կ'աղօթեն օրը քանի մ'անգամ : Թաթերը Թուրքերու այդ առարկութիւնը հերքելու համար ընդունեցին մզկիթ երթալ եւ աղօթել , բայց Թուրքերը կ'արգիլէին զանոնք , մինչեւ որ երկու տարի յետոյ հրովարտակ մը ելաւ , որ կը յայտնէր թէ «Երասայրիները իբրեւ Թուրքերուն հաւասար զուտ

մահմետական կարող էին մզկիթ մտնել» առանց սակայն միւս պահանջներուն վրայ նկատողութիւն անգամ ընելու . Թաթերը այնքանովն ալ բաւականացան եւ խուժը խուժը մզկիթներու դռները վազեցին , բայց իւրեւաներէ ու բէկերէ թելադրուած թուրք ամբօխին բաղխելով , լաւ ծեծ մը ուտելէ յետոյ , կէս-ճամբէն փախուստ առին , առանց դիմադրելու՝ վախնալով թէ իբրեւ յանցաւոր զբրկուէին իրենց տրուած «մենաշնորհ»էն . . .

Այդ թուականը Թաթերու ամենաաղիոզորմ թուականներէն մէկը եղաւ : Հալածանքն ու անարգանքը ա'լ սահմանը անցած էր . սակայն վայրկեան մը չյուսահատեցան իրենց ընկիւքէն . — հանրագրերը կրկնեցին այս անգամ աւելի եռանդագին ու քիչ մըն ալ սպառնական շեշտով . «Եթէ մեզ չէք ընդունիր իբրեւ կատարեալ իսլամ , թող տուէք որ քրիստոնեայ զառնանք , չենք ուզեր միայ անհաւատ՝ ինչպէս կը կոչէ զմեզ ձեր ժողովուրդը» կ'ըսէին այս անգամ Սուլթանին :

Մէկ ու կէս տարի յետոյ կրկնուեցաւ նախորդ հրովարտակը . Հալէպի կուսակալը ջոկատ մը գորքով եկաւ Անթաքիայի պալատին առջեւ յայտարարեց թէ « ուրբաթ օրը մզկիթներու դռները պիտի բացուէին նըսայրիներու առջեւ եւ անոնք պիտի գային աղօթելու » . աւելցուց թէ «հակառակողները նկատուելով իբրեւ աստուածաշուք Սուլթանի հրամանները մերժող ու ապստամբ՝ պիտի պատժուէին ամենածանր պատիժներով » : Այս անգամ Թուրքերը տեսան թէ գործը ծանր է , բայց յաղթուել այդ ստոր , անկրօն ֆէլլաններէն աւելի ծանր էր իրենց համար . հապաիրաւունքներու հաւասարութիւնը . . . մտածել թէ օր մը չպիտի կրնային այլեւս կեղեքել ու աշխատցնել այդ սեփականազուրկ ժողովուրդը . . . կարելի՞ բան էր :

Կոիւր ուրիշ ձեւ առաւ այս անգամ . այդ օրհնեալ ուրբաթը , հէնց առաւօտէն , փաշան զբաղած էր հրամաններ տալու , կարգադրութիւններ ընելու . մզկիթներու դռները զինուորներ կը սպասէին , խաղաղութիւնը պահպանելու համար . կէսօրին մինարէներու վրայէն կարգացուեցան Աստուծոյ աղօթքները . կուսակալը մէկ քանի Թուրք պէյեր ժամանաւորապէս կանչած հետը մզկիթ տարաւ . Թաթերը Թափուեցան մզկիթներու մէջ , բայց այն օրը ոչ մէկ Թուրք չէր տեսուեր՝ մզկիթին շէմքէն

ներս մտնող ի վաճառքն անգամ մինարեւելիքէն իջնելով երբ տեսան սրբապիղծ Ֆելլաները մզկիթներու մէջ, թողին տուններն զացին: Փաշան կը մնար միայն քանի մը պէտքով շրջապատուած Ֆէլլան եղբայրներէն. եւ թուրքերու այս վարմունքը իրեն խիստ անպատուութիւն համարելով ինքն ալ պալատը դարձաւ, փողոցներէն անցած պահուն լսեց թուրք տղոց աղաղակներ, որ իր ետեւէն աղաղակելով «Ֆէլլա՛ն փաշա, Ֆէլլա՛ն փաշա», կ'անհետանային: Կուսակալը չկրնալով զիմանալ այս անարգանքին երկրորդ օրը Հալէպ վերադարձաւ: Թաթերը վերսկսան աղերսագրերով Պոլիս գիմել:

Այս ատենները Կիլիկիոյ հայկական շարժումը սկսած էր ծնունդ առնել, զի առաջին անգամ կ'երեւնայ Սուէտիոյ լեռներուն վրայ: Նախ թաթերը զարնուրեցան, յետոյ ընտելացան անոր եւ ուզեցին անոր դաշնակցիլ:

Երբ թաթերը նկատեցին թէ այդ լեռները հայ ասպատակային խմբեր մերթ զինեալ եւ մերթ ծպտեալ կը յայանուէին հօջ կամ հոն, իրենց սովորական գողութիւնները սկսան բազմապատկել: Թրքաց ուշադրութիւնը Հայոց վրայ դարձնելու համար, Հայոց ուժը հսկայական կը նկարագրէին. թէ այսինչ լեռան վրայ քսան զինեալ Հայերու հանդիպած էին, այն ինչ բլուրին վրայ յիտուն, միտսին հարիւր թէն:

Թուրք ժողովուրդը սարսափ կը զգար այդ երեւակայական ու անհամար խումբերէն. իսկ կառավարութիւնը սգապանձած լուռ ու մունջ կը գիտէր: Թաթերը չէին կրնար մեկնել այդ լուռութիւնը. չէին բմբուներ թէ կառավարութիւնը ինչ ընել մտադիր էր. արդեօք այդ գիւղերը կործանել որոշած էր թէ կը վախնար: Դէպք մը վրայ հասաւ ու կապութիւնը նրարդեց:

Օր մը նաւակ մը խարխախ նետեց ծովեզրը, քանի մը զինեալ հայ երիտասարդներ մէջէն դուրս գալով քաջուեցան լեռները. այս արտակարգ նորութիւնը տեսան ծովեզրեայ թաթերը եւ էլեքարական արագութեամբ տարածեցին Սուէտիոյ նահանգին մէջ, նախ անոնց թիւր 400ի, յետոյ 4000ի, 6000ի բարձրացնելով, եւ երբ թուրքերու սարսափ տեսան մինչեւ 60,000 հասուցին:

Այդ երեկոյ Սուէտիոյ ամբողջ թուրքերը, կառավարութիւնով ու կառավարչով, մինչեւ մաքսային պաշտօնեաներն ու ծովապահները, ժողովրդով ու հարէմներով, փախան Անտիօք ասպատանելու: Թողլով իրենց գոյքերն ու եկամուտը (որովհետեւ այդ ատեն հարստի ճիշդ ժալալակն էր) Ֆէլլաներուն թալլելու այդ տարի Ֆէլլաները կշտացան իրենց գողութեան ու կողոպուտի կարօտէն:

Կառավարութիւնը, վախէն, քաղաքին դռները դօրք իջցուց, Հայոց երեւակայական յարձակումէն քաղաքը պաշտպանելու համար, որոնց՝ զիջեցնելով կ'ընկերանային 500է աւելի պաշրկօղուքներ:

Այդ պէպքը մեծ յուզում յառաջ բերաւ թաթերու մէջ, եւ հետեւեցուցին թէ թուրք կառավարութիւնը կը վախնար Հայերէն: Այդ ատեն թաթերը պահ մը իրենց յոյսը Հայուն վրայ զրին, կարծես անկից սպասելով իրենց փրկութիւնը: Եւ այդ թուականէն անա թաթերը հրաժարեցան մզկիթ մտնելու երջանիկ գաղափարէն, չէրիաթի հաւասարութեան, զորոնք կը նկատէին իբրեւ ժամանակաւոր փոփոխութիւններ: Տեսնելու բան էր թէ ինչպէս ձերուսի չէյիսերը խումբ խումբ կը գիմէին հայ գործիչներուն, անոնց առջեւ կը խոնարհէին ծնկաչօք եւ անոնց ձեռքերը համբուրելով ետ կը քաշուէին՝ անոնց պատգամներն ու հրահանգները մտիկ ընելու:

Թուրք կառավարութիւնը փութաց նոր ֆէրման մը հանելով արտօնել թաթերուն որ թուրքերուն հարստար նկատուին մզկիթին ու դատարանին մէջ, եւ թուրք ժողովուրդն այս անգամ չբողոքեց: Բայց թաթերը այնքան յոյս ունէին Հայոց վրայ որ հակառակ իրենց տրուած այս գոհացումներուն՝ Հայոց կուսուած մնացին նորէն եւ մինչեւ իսկ երբ կառավարութիւնը զիրենք իբր ըէտիֆ վէնքի կանչեց Զէյթունի գէմ զրկելու համար, չբացին՝ առարկելով թէ պէտք էր իրենց տեղը մնային սեղական ասպատակներու գէմ իրենց գոյքերն ու ընտանիքները պաշտպանելու համար: Երբ Կիլիկիոյ հայկական շարժումը վերջացաւ թաթերը նորէն թուրքին գիւղը նետուեցան, մզկիթներ ու դպրոցներ շինեցին, ջերմնաւոր մահմետականներ ձեւանալ սկսան: Բայց թուրքերն ալ անոնց դէմ իրենց նախկին խստութիւնները վերսկսան, եւ խեղճ թաթերը նորէն սուղուեցան յուսահատութեան մէջ, ուր

կը մնան, սպառնալով թեկուս նոր Շէխի մը,
ՊԱՀԼԱՒ

ՂՐԻՊՍԿ . — «Անահիտ», թիւ 2, էջ 30,
սիւն. ա., տող 2 «Գամակոս, թարգմտութիւն»,
պէտք է ըլլայ՝ «Շամ-Թարգմտութիւն» : — թիւ 4,
սիւն. բ., տող 31 «հայ գրեղներ» պէտք է ըլլայ
«չատ գրեղներ» : — թիւ 7, նրբա 147, սիւն.
բ., տող 4 «չղղներ» պէտք է ըլլայ «կը զնէր» :

ՔՐՈՆԻԿ

Պ. ՄԱՆԹԱՇԵԱՆ ԵՒ ՓԱՐԻԶԻ ՀՍՅՈՑ ՄԱՆՈՒՐ . — Փարիզի Հայոց մատուցող, որուն
ծախքերը պ. Մանթաշեան ստանձնած է : Ըս-
կաւ արդէն շինուիլ : Գործը յանձնուած է
ժանօթ Ֆրանսացի ճարտարագետ պ. Կիլպէրի,
որ իր յատկագրիւր պատրաստած է հայկական
հին եկեղեցիներուն, մասնաւորապէս Աղթա-
մարի եկեղեցուն ճարտարագիտական ոճին
հետեւողութեամբ :

Ֆրանսական կառավարութիւնը, զնահատե-
լով ժառանգութիւնը զոր պ. Մանթաշեան կը
մատուցանէ Փարիզի անոր պարզեւելով «նոր»
դեղեցկութիւն մը, Պատուոյ Լէգէոնի խաչը
նուիրեց իրեն :

Պ. ԱՐԳԱՐ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ Ի ՓԱՐԻԶ . —
Պ. Արգար Յովհաննիսեան վերջերս եկաւ քանի
մը շաբաթ անցընել Փարիզ : Պ. Յովհաննիսեան
մին է այն հայ գործիչներէն որոնք, առանց
ժխտել, ամենակենսական եւ բազմադիմի ծա-
ռայութիւններ մատուցած են իրենց ազգին :
Նուրբ ու զարգացած զբաժնուս, ողջամիտ ու
սրամիտ հրապարակագիր, պ. Յովհաննիսեան
հիմնած ու վարած է ատենօք «Փորձ»ը, այ-
սինքն ամենէն ճոխ, ամենէն ճաշակաւոր, ա-
մենէն հմտայից հրատարակութիւններէն մէկը
զոր Հայերն ունեցած են, ինչպէս եւ «Արձա-
գանք»ը, ասոնցմէ դատ Յովհաննիսեան առաջին
լուրջ ձեռնարկը կատարած է Հայոց արդի
գրականութիւնը Եւրոպացոց ճանչցնելու .
իր հիմնած Armenische Bibliothekը որուն մէջ
յոյս տեսած են Ալիշանի, Ռ. Պատկանեանի,
Մկրտիչ Պէշիքեթաշեանի եւ այլ նոր հայ
գրականներու գործերը վերամանրէնի թարգ-
մանուած, ամենախոշոր ժառանգութիւններէն
մէկն է զոր հայ գործիչ մը մատուցած ըլլայ
իր ցեղին : Այժմ ալ ինքն է զարմեալ որ հիմ-
նեց վերջերս «Հանդէս Հայագիտութեան»
անունով գրականներէն ամապիր մը, որ կ'ի-
րեւայ Մարգարիկի մէջ եւ կը հրատարակէ
հայ ու եւրոպացի գիտուններու ուսումնասի-

րութիւնները Հայոց պատմութեան, լեզուին
ու գրականութեան վրայ : Այս օրերս, պ. Յով-
հաննիսեան հրատարակեալ Փարիզի մէջ Րաֆ-
ֆիի «Սագիուշ»ին եւ «Պիպի-Շարարանի»ին
Ֆրանսերէն թարգմանութիւնը, — թարգմա-
թիւն մը շատ վայելուչ ու ճաշակաւոր :
Ֆրանսական կառավարութիւնը, զնահա-
տելով այն ժառանգութիւնները զոր պ. Յովհան-
նիսեան մատուցած է Ֆրանսական քաղաքա-
կրթութեան տարածմանն ի կողմաս, «Բալմ
աբասմիք»ի պատուանշանը շնորհեց իրեն :

Պ. ՏԻԳՐԱՆ ԽԱՆ ՔԱՆԿԱՆ . — Փարիզի ԼԵ-
րագիրները ծանուցին թէ Շահը պարսկական
հնութեանց ժանօթ վաճառական պ. Տիգրան
խան Քանկեանը Նիւ-Եորքի պարսկական հիւ-
պատոս անուանած է :

«ՔԱՎՔԱՍՔԻ ՎԵՍԹՆԻՔ» . — Կ'իմանանք
Թիֆլիսի լրագիրներէն թէ պ. Գ. Մելիք-Կարա-
կեօղեան գնեց է «Բալքասքի Վեսթնիք» ամ-
սագիրը եւ զայն պիտի հրատարակէ այսու-
հետեւ իր անօրէնութեամբ :

ԱՐԿՈՆԱՒԻ . — Կողկասի թերթերը հաղոր-
դեցին նաև թէ պ. Ռուբէն Յովհաննէսեան,
պ. Արգար Յովհաննէսեանի որդին, մտադիր է
ի մօտոյ հրատարակել, իր անօրէնութեամբ,
«Արկոնաւ» շաբաթաթերթը՝ ուսերէն
լեզուով :

Պ. ՊԵՋԻՐՃԵԱՆ ԵՒ ԷՋԻՄԱՆԻ ՎԵՀԱՒԱՆԸ .
— Հաճոյքով իմացանք որ պ. Ս. Պէզիրճեան
հրաւիրուած է Խրիմեան Հայրիկէն, Էջ-
միածնայ հաղորդեցարիւ բամիակի տօնին
համար Վեհարանին հիւրասրահը որմնաղար-
գելու : Պ. Պէզիրճեան ուժ մըն է, որ տարի-
ներէ ի վեր չէ կրցած ինքզինքը լիովին ար-
տայայտել, խրախոյսի եւ աջակցութեան պա-
կասին պատճառով : Կը մաղթենք որ Էջմի-
ածնայ, ինչպէս եւ ամբողջ Կողկասի մէջ՝ ուր
պտոյտ մը պիտի ընէ, պ. Պէզիրճեան դռնէ իր
ասղանցը եւ իր ծրարիչներն ըմբոսող ու
խրախոսող անձեր, որպէս զի իր կարողու-
թիւնները լիակատար արտայայտութեամբ մը
երեւան գան վերջապէս : Պ. Պէզիրճեան ատե-
նով Զբոսական պալատին բոլոր որմնաղար-
դերը յորինած, կարասիներուն ձեւը դժած է,
եւ Սուլթան Աղիզ զինքը լայնօրէն զնահա-
տած եւ քաջալերած է. ամօթ պիտի ըլլար որ
տաճիկ վեհապետէ մը զնահատուած եւ քա-
ջալերուած հայ արուեստագետ մը իր ազգա-
կիցներէն չգտնէ աջակցութիւնը որուն պէտք
ունի եւ իրաւունք ունի :

ԺԱՄԱՆՑԱԳՐԻ ՄԸ ՎԵՐՁԱԼՈՅՍԸ

Արփիար Արփիարեան անխոհեմութիւնն ունեցած է «Անպատիւ մարդ եւ անպատիւ գործ» տիտղոսուած յօդուածով մը, քրքրելու այնպիսի հարցեր որոնց վերջնական լուսարանումը ուրիշ արդիւնք չի կրնար ունենալ բայց եթէ վճռական լախտի հարուածը տալ այդ քայքայուած միմոսին: «Անահիտ»-ի վերջին թուով՝ Միութեան խնդրոյն ղէմ պ. Արփիարեանի գողունի նիւթած դաւերը երեւան հանած էր՝ ուրիշ հարիւրաւոր նկատողութեանց հետ. պ. Արփիարեան այդ ամբողջ յօդուածին մէջէն նկատելիք ուրիշ բան չէ կրցած գտնել՝ բայց եթէ իր եւ պ. Մխրթարի կողմէ ինծի ուղղուած նամակներէ երկու հատուածի հրատարակութեան հարցը միայն . . . Ու առանց յօդուածիս մէջ թուած ու պատճառարանած փաստերու ոչ մէկուն պատասխանելու, դեռ լրջութիւնը կ'ունենայ «Միութիւն», «Յեղափոխութիւն», «Ազգասիրութիւն» ու «Հնչակեան կուսակցութիւն» բառերը բերանն առնելու:

Եթէ կայ այս վայրկեանիս բան մը ճշմարտապէս «անպատուող», Արփիարեանի անձով զբաղելն է. եւ եթէ Արփիարեան միմիայն իմ անձս խնդրոյ առարկած ըլլար, բառ մը չպիտի գրէի իբրեւ պատասխան յօդուածի մը որ ինքնին կը բարե ինքզինքը քննէր: Բայց այդ յօդուածին մէջ պ. Արփիարեան կը դպչի այնպիսի կարեւոր խնդիրներու, կարգ մը իրողութիւններ կը ներկայացնէ այնքան ահաւորապէս խեղաթիւրուած ձեւով մը, ստույգութիւնն ու քսութիւնը այնպիսի ցնորական աստիճանի մը կը հասցնէ, որ, դժբաղդարար, հակառակ ամբողջ զգուանքին զոր ատի կը պատճառէ ինձ, պարտք կը զգամ հարկ եղած զոհողութիւնը յանձն առնել՝ այդ սեւ հոգիին ներսիդին անգամ մը եւս պայծառօրէն ցոյց տալու համար ամենուն: Այդ զոհողութիւնը յանձն կ'առնեմ՝ միմիայն սա նկատուածն մղուած. — Արփիարեան. Հնչակեան կուսակցութեան վտարուելէն ի վեր, ջանք չմնաց որ մութին մէջ չթափէր այդեղներ բարձրացնելու համար Միութեան յաջողմանը ղէմ. սուտ ու փուտ տեղեկութիւնները զոր տուաւ ասոր անոր, հնարուած վրոյցները զոր սահեցուց ոմանց ականջին, եւ ուրիշ կարգ մը նմանօրինակ արարքներ՝ կրցան պլտորել մտքերը ինչ ինչ շրջաններու մէջ, — մտքեր որոնք իրաւ է թէ տարօրինապէս արամադիր կը թուէին «պլտորութեան»: Իր այս յօդուածին մէջ երեւցած բարբառները, եթէ բոլորովին անպատասխան ձգուին, կրնան թերեւս միեւնոյն վիտաակար արդիւնքը շարունակել. պէտք է, որքան ալ ինքնին աւելորդ ըլլայ, այս նոր ծուղակը քայքայել, որպէս զի, եթէ Միութիւնը սահմանուած է յաջողելու, Արփի-

արեանի նոր էնթրիկները հիւլէի մը չափ չկարենան արդելիչ ազդեցութիւն ունենալ:

1⁰. Իր յօդուածին մէջ, պ. Արփիարեան կարգ մը յիմարական ամբաստանութիւններ կ'ուղղէ ինծի, սքանչացման արժանի լրջութեամբ մը — եւ չափազանց վրան-բաց դիւանագիտութեամբ մը — ինծի վերագրելով այնպիսի արարքներ գոր ինքը կատարած է: Ստոնց բառ մը իսկ պատասխան գրելը ամօթ մը պիտի նկատէի ինծի համար: Բայց իր ամբաստանութեան մէջ կայ հատ մը, — նամակներէ հատուած մը հրատարակելու հարցը, — որուն վրայ կ'ուղեմ երկու խօսք բնէլ, որովհետեւ այդտեղ սկզբունքի իսկիւր մը կայ պարզեղու:

Պ. Արփիարեան «անպատիւ գործ» կը համարի իր եւ պ. Մխրթարի կողմէ ինծի ուղղուած նամակներէ երկու հատուած հրատարակած ըլլալս: Պարագանք կան ուր «հանրային շահը» կը պահանջէ պատշաճութեանց սովորական կանոնները տանակոխ ընել. այս վայրկեանիս հայ ժողովրդին համար ամենակենսական հարց մըն է Միութեան հարցը. պ. պ. Մխրթար եւ Արփիարեան միարանած էին՝ այդ հարցին լուծման արդեւքները բաղմապատկելու համար. այդ երկու նամակի կտորներու հրատարակումը կարող էր, աւելի քան ուրիշ ոեւ է փաստ, մատնանիջ ընել հիւանդոտ նրկարագիրն այդ տարօրինակ դաշնակցութեան եւ ասով՝ ծառայութիւն մատուցանել Միութեան գործին, անոր խոչընդոտ հանդիսացողներուն ներքին հողեքանութիւնը անվիճելի պայծառութեամբ մը երեւան հանելով, իրարանցումը զոր ցոյց կուտայ պ. Արփիարեան կը յայտնէ թէ հարուածը նպատակին հասած է: Իմ ընթացքս իրօք դատապարտելի պիտի ըլլար եթէ անհատական կեանքի վերաբերող տողեր հրատարակած ըլլայի, կամ եթէ այդ հրատարակումն ըրած ըլլայի՝ անձնական նկատումներէ մղուած. արդ. տողերը զոր հրատարակած եմ, ուրիշ բան չին պարունակիր բայց եթէ կարծիքը զոր երկու անձ յայտնած են իրարու մասին՝ հանրային գործի մը մէջ, եւ իմ հրատարակումիս մէջ ո եւ է շահախնդրութեան, ո եւ է անձնական նկատումի բացակայութիւնը պ. Արփիարեան ինքն իսկ կը խոստովանի. «... Ոչ անոր անձը խնդրոյ առարկայ է ոչ անոր թերթը»:

2⁰. «Փալով հրատարակած քանի մը տողերուն, կը գրէ պ. Արփիարեան . . . ո եւ է կարեւորութիւն չունին հանրութեան համար: . . . բարեկամական սեղանի մը շուրջը բոլորուած նստած ասանինիս ալ, վիճաբանութեան մէջ, ասանկ խօսքեր կ'ըսենք, առանց ո եւ է շարունակութեան . . . ինչ որ Մխրթար իմ մասին գրած է, նշանակութեանէ զուրկ է: Արկար տարիներու մեր յարարերութեանց մէջ այդպիսի դատարկ խօսքեր ըսած ենք միշտ իրարու. ասոնք բնաւ ներքին համոզում մը չեն յայտնել . . . » Պ. Արփիարեանի հա-

մար ուրեմն «ամենախղճալի թեթեւորիկ, ոճրագործ, զաւաճանէն ու մարդասպանէն աւելի ծանր յանցաւոր» բացատրութիւնները «նշանակութենէ զուրկ դատարկ խօսքեր են» : Իր այդ սողերը պիտի բաւէին պ. Արփիարեանի այլանդակ նկարագիրը լուսարանելու՝ եթէ ուրիշ անթիւ փաստեր չունենայինք արդէն : Ծիշտէ անշուշտ որ ինքը, Արփիարեանը, կարող է կատակ նկատել ամենէն ծանր բառերը զոր իր երեսին նեախն, բայց բնաւ երբեք ճիշդ չէ որ պ. Մխիթար թեթեւօրէն, բոլորական աննշան բորբոքման մը մէջ՝ այդ խիստ դատաստանն արձակած ըլլայ պ. Արփիարեանի մասին . պ. Մխիթար շատ լուրջ համոզմամբ մըն էր որ այդպէս կը գտատէր Արփիարեանը եւ արդէն իր այդ դատաստանը, խորքին մէջ իրաւացի էր, թէպէտ գէշ արտայայտուած, — որովհետեւ կարելի չէ ըսել թէ զաւաճանութենէն ու մարդասպանութենէն աւելի մեծ ոճիր կրնայ գոյութիւն ունենալ . ճիշդ էր, եւ ես իսկ այդպէս կը մտածէի այդ միջոցին, ինչպէս եւ կը մտածեմ մինչեւ հիմա, — որ եթէ կարելի չէր Արփիարեանի վերագրել այն մատնչական որոշ գերը գոր իրեն կը վերագրէին Դրօշակեանը, քանի որ Դրօշակեանց բերած փաստերը անկարող էին զայդ պատգուցանելու, բայց իր թեթեւօրէիկ, էնթրիկան, սկզբունքէ զուրկ, անլուրջ ու անուղղամիտ բնաւորութիւնովը եւ հայ յեղափոխական շարժման մէջ այդ բնաւորութեան հետեւանքով իր բերած քայքայումովը՝ աւելի վնասակար էր ինքը քան եթէ որոշ բոլորի մը քանի մը հոգի մատնելու յանցանքը միայն գործած ըլլար : Ինչ որ պ. Մխիթարին կը մեղադրեմ ես, այդ դատաստանը յայտնած ըլլալը չէ, այլ Արփիարեանի մասին այդպիսի համոզում մը գոյացուցած ըլլալէ յետոյ այդ նոյն Արփիարեանին առեւած տեղեկութիւններուն հաւատք ընծայելը, անոր թելադրութեանց համեմատ շարժելը, անոր հետ ձեռքձեռքի տուած՝ Հնչակեան կուսակցութեան վերականգնումին գէժ գաւելու եւ Միութեան վիժումը դիւրացնելու ճգնիլը :

4⁰. Պ. Արփիարեան որ հիմա յարգանքով ու դուրգութեանքով սողորուն լեզու մը կը գործածէ պ. Արզուեանին ինչպէս եւ Հնչակեան կուսակցութեան համար, բոլորովին մոռցած կը թուի որ դեռ 7-8 ամիս առաջ Փարիզի մէջ հրատարակեց «Ազատ խօսք» անունով քուրջ մը, որուն մէջ «Նոր հեանք»ը «զաւեշտաթիւթ» եւ Արզուեանը «Նազարեկ» կը յորջորջէր) կը հարուածէր ու կը ծաղրէր ամբողջ կեպր. Վարչութիւնը ու Հնչակեան ինչպէս Դրօշակեան կուսակցութիւնները կը ներկայացնէր իբրեւ երկու խանութպաններ որոնք հայ ազգին քաղկն իրենց կողմը քաշելու համար միութենասէր երեւնալու կատակերգութիւնը կը խաղան :

Հիմա պ. Արփիարեան թաքթիքը փոխելու եղաքը տեսած է, բայց մենք անոնցմէ չենք որ

կարգ մը սեւարարքներ մոռնալու, կարգ մը ծանր բացատրութիւններ «զատարկ խօսք» համարելու մէջ ունենանք այն ապշեցուցիչ դիւրութիւնը որով պ. Արփիարեան կը փայլի :

Պ. Արփիարեան հիմա անսահման յարգանքով կը խօսի ոչ միայն պ. Արզուեանին, այլ եւ պ. Մխիթարին վրայ . պ. Արփիարեանի համեմատ, իր եւ պ. Մխիթարի միջեւ տեղի ունեցած զժառութիւնը թեթեւ ու կարճատեւ անհամաձայնութիւն մըն է նշելը, թիւրիմացութեանց արդիւնք, եւ զոր կարելի է ներել ու մոռնալ : Արդ, այն շրջանին ուր պ. Արփիարեան ու Մխիթար իրարու հետ թշնամացած էին, թշնամութիւն որ շատ երկար տեւած եւ պ. Արփիարեանի պատմածէն շատ տարբեր եւ աւելի կնճոտ պատճառներու արդիւնք էր, պ. Արփիարեան ոչ միայն գրած է ինծի այն նախկը որմէ երկու տող յիշած էի, այլ շատերու նամակով ու բերանացի՝ պ. Մխիթարին համար այնպիսի ոճով մը խօսած, անոր այնպիսի նկարագիր մը վերագրած է, որ ոչ մտացուելիք է ոչ ներուելիք : Պ. Արփիարեան, ի միջի այլոց, ինծի պատմած եւ Հնչակեան կարեւոր գործիչի մը «գրած» է, այն միջոցին ուր պ. Արզուեան գաղտնի Պոլիս մտած էր եւ թուրք ստաիկանութիւնը դեռ չէր զիտեր անոր հոն գտնուիլը . թէ պ. Մխիթար սպառնացած է վեր, Հնչակեանց կեդր. վարչութեան որ եթէ Միութեան հաճար իր դրած պայմաններուն չհամակերպին, երեւան պիտի հանէ պ. Արզուեանին գաղտնի Պոլիս մտած ըլլալը : Ես չեմ կրցած հաւատալ որ պ. Մխիթար այդքան ստոր արարքի մը կարող եղած ըլլայ : Բայց եթէ ատի իրաւ չէր, ուրեմն պ. Արփիարեան այսպիսի հրէշային զրպարտութիւններ դարձնելու կարող ստախօս մըն է . իսկ եթէ ատի իրաւ ըլլար, ի՞նչպէս պ. Արփիարեան կրնայ հիմա յարգանքով խօսիլ մարդու մը մասին որ՝ ըստ իրեն՝ այդպիսի ահաւոր շանթած մ'ընելու կարող եղած է : Երբ վերջերս Արփիարեանին իրեն խորհրդակից եւ գործակից ըրած էր՝ վեր, Հնչակեաններուն գէժ պայքար մը սարքելու համար, պ. Մխիթար գիտէր թէ Արփիարեան իրեն այդ գարշելի դերը վերագրած էր . եւ այդ է որ աւելի եւս աններելի կը կացուցանէ պ. Մխիթարի ընթացքը :

6. պ. Արփիարեան ծիճաղելի եռանդ մը ցոյց կուտայ Հնչակեանները ինծի գէժ զրգուելու՝ վեր ներկայացնելով իբրեւ մէկը որ 1900ի հոկտեմբերէն ի վեր «պատերազմ հրատարակած» է Հնչակեան կուսակցութեան դէմ : Ասի կարելի է ամենէն զուարճալի պիւտերէն մէկը համարիլ ծանօթ ժամանցագրին : Եթէ Դրօշակեան կուսակցութեան բոլոր սխալները ամենակծու բացատրութիւններով քննադատելէ յետոյ՝ Հնչակեան կուսակցութեան ալ թերութիւններն ու սխալները յայտնելու պարտքը կատարած ըլլալս «Հնչակեան կուսակցութեան դէմ պատերազմ» պէտք է նկատել, եթէ Հնչակեան կուսակցութեան վե-

Դանորդու մը բազմալս եւ այդ վերանորոգու-
մին կատարմանը իմ խոնարհ-չափովս քարո-
յուպէս աջակցած ըլլալս Հնչական Կոնսակ-
ցութիւնը կործանելու ջանք մը պէտք է
համարել . պ. Արփիարեան իրաւունք ունի .
այդ տեսնելու եղանակը արդէն համաձայն է պ.
Արփիարեանի մասնաւոր տրամաբանութեանը
որուն համեմատ ամէն բան զլիւրջայր կը քալէ
աշխարհիս վրայ : Բայց եւ ոչ իսկ կարելի է
Երկրայրկեան մը հաւատալ թէ գոնէ պ. Ար-
փիարեան լուրջ , համոզուած ըլլայ՝ այդ ար-
ատոց տեսութեան մէջ : Ատի պարզապէս
«մանէօլր» մըն է Հնչականց կուսակուած
զայրոյթը իրմէ անդին դարձնելու՝ զայն
ուրիշներու վրայ ցրցքնել փորձելով : Խեղճ
մարդ , կը նմանի առակին իշուն որ առիւծը
վրան յարձակած առեն աչքերը գոցեց՝ կար-
ծելով թէ ատի պիտի բաւէր որպէս զի առիւծը
զինքը չտեսնէր : Հնչականները շատ լաւ գի-
տեն թէ ոչ ոք Արփիարեանի չափ վնասակար
եղած է Հնչական կուսակցութեան . թէ ոչ ոք
Հնչական կուսակցութեան վտանգութիւնը
այնքան չարաչար գործածած է որքան Արփիար-
եան . Հնչական կուսակցութիւնը , ինչ թաք-
թիքի սխալներ ալ որ գործած ըլլար , Որժ-
մըն էր , յեղափոխական ամենամեծ ուժն էր
Հայոց մէջ՝ երբ զեռ Արփիարեան անոր զուխը
չէր անցած . 4-5 տարուան ընթացքին մէջ ,
Արփիարեան կազմալուծեց ու քայքայեց , ան-
չարժացուց , մեռելութեան մօտ վիճակի մը
հասցուց զայն : Երբ Արզուեանի քանակն ա-
զատուէն յետոյ , խուժք մը Հնչականներ
որոշեցին վերջ գնել այդ անհանդուրժե-
լի կացութեան եւ լրջօրէն վերաբանորո-
գել կուսակցութիւնը , Արփիարեան անորի-
ւակայելի էնթրիկներ բանեցուց արգիլե-
լու համար այդ անձերուն ցանքին յնջողու-
մը . երբ հակառակ իր էնթրիկներուն՝ այդ
անձերը յաջողեցան կատարել վերանորոգումը
եւ զինքը հեռացուցին կեդրոնէն , Արփիարեան
եկաւ Փարիզ ու Հնչական կուսակցութեան
կեդրոնին , պ. Արզուեանին եւ իր ընկերներուն
դէմ բացէ ի բաց թշնամական խօսքեր մկնու-
ըսել զիմացը ելլողին՝ Հնչական կամ ոչ-Հըն-
չական , «Ազատ Սօսք»ին մէջ պայքար մը
սկսաւ Հնչական կուսակցութիւնը վերանու-
րոգողներուն դէմ , եւ պ. Մխիթարին , որուն
հետեւ էր ամէն օր երեք չորս ամիս , Հնչական
կուսակցութեան ներքին ինդիւիդուալ վերա-
բերեալ խել մը բաներ հօգորդեց՝ բնականաբար
իր ուղածին պէս չտկրտուած , սուտերով զար-
գարուած , զէնքեր հայթայթելու համար պ.
Մխիթարին՝ այն մոլեգին պայքարին մէջ գոր-
ան , իր միջնորդի դերը վիժած տեսնելով ,
կ'ազէր մղել վեր . Հնչ . կուսակցութեան դէմ :
Պ. Մխիթարի կողմէ «Արեւմտեան բիւրօ»ին
ուղղուած «վերջին խօսք»ը (որու մասին պ.
Արփիարեան իր այս յօդուածին մէջ կը պահէ
բացարձակ լուրջութիւն մը որ շատ նշանակալից
է ,) կը պարունակէր շատ տեղեկութիւններ

Վեր . հնչականներու ներքին գործերուն մա-
սին . այդ մը տեղեկութիւնները Արփիարեանն
է որ հաղորդած էր Մխիթարին :
Անա՛ այն մարդը որ ինքզինքը « հաւա-
տարիմ » Հնչական մը կը հռչակէ այս
վայրկեանիս , եւ չ'ամչնար յայտարարելու թէ
«ինքնարեւարար քաջուած» է կուսակցութեան
կեդրոնէն : Ո եւ է լուրջ Հայ այդպիսի յայտա-
րարութիւններէ չի խարուիր անշուշտ . Հնչ .
կուսակցութիւնը անպապաճ համարեց հրաւ-
պարակաւ յայտնել այդ վտարումը՝ յակնել
յանուամէ՛ն նշանակելով վտարուածները . բայց
երբ «Ազատ խօսք»ին մէջ Արփիարեան Վեր .
Հնչականց կեդրոնին վրայ յարձակիլ սկսաւ ,
«Նոր Կեանք» իր օգոստոս 15 թիւով հետեւեալ
փոքր յայտարարութեամբ պատասխանեց . —
«Յեղափոխութիւնը շահագործելու եւ մատուցու-
ալ անկարող վիճակի մը մէջ գրուած քանի
տիտուր անհատներ՝ իրողութիւնները զիտակ-
ցարար խեղաթիւրելով՝ կը յուսան վարկա-
բեկել «Նոր Կեանք»ը եւն : » Ստուաները չէին
լիշուած , բայց յայտարարութիւնը յստակ էր ,
եւ անոր մէջ ակնարկուած անձերուն գլխաւորը
Արփիարեանն էր :

Այս բոլորը կը գրեմ դիւցազնական ճիւղ
մ'ընելով յաղթելու համար անպարագիծ զըզ-
ւանքին զոր աստիք ինծի կ'ազդեն : Այդ «զու-
հողութիւն»ը յանձն կ'առնեմ , ինչպէս ըսի
արդէն , միմիայն Միութեան խնդրոյն ծառա-
յութիւն մը մատուցանելու նպատակով : Ես
զեռ յուսահատած չեմ այդ խնդրոյն յաջող
լուծման կարելիութեանէն : Հնչականներն ի-
րենց միացեալ կեդրոնին կազմուելիս իմացու-
ցին « Արեւմտեան Բիւրօ » ին . հակառակ
մինչեւ այժմ բոլոր պատահածներուն , սպա-
սուած պատասխանը կարող է հատատական
ըլլալ . ես կը մտածեմ թէ կարելիութեան այդ
նշոյլին դեմ դուռով այսօրինակ լղրճուկու-
թիւնները պէտք է աւելի ճամբուն Վրայէն .
այդ ճանճրանալի բայց անհրաժեշտ գործն է
որ ահա կը կատարեմ :
Եթէ «Արեւմտեան բիւրօ»ին տալիք վերջ-
նական որոշումը Միութեան վիժումը վճռէ ,
այլեւս որոշած եմ բոլոր մը չկորսնցնել այս-
պիսի խնդիրներով զբաղելու . ամէն ինչ որ
ունէի բեկիք , ըսած եմ : Իմ պարտքս կա-
կատարած եմ ես , ու պարտքէս աւելին Միու-
թեան գործին աջակցելու համար , նպատակու-
համար որ մեր յեղափոխական մարմինները
զիրենք պառակտող եւ ազգը տկարացնող վե-
ճերը զաղրեցնեն , միակ ու հզօր խուրճ մը
կազմեն , եւ կարենան վերջապէս աւելի լայն
միջոցներով , աւելի սերտ համերաշխութեամբ ,
հիւանդոտ մրցակցութեան մը այլեւս գերմ'
լուրջ , խոճեմ ու գործնական գործունէութեան
մը ձեռնարկել : Իրենց վերջնական որոշումը
յայտնելէ առաջ , Իրօշակեանները թող սա մտա-
են , — եթէ Միութեանը յաջողի , հայ յեղը

իրեն մեղադրուած մեծագոյն թերութեան ,
անհամերաշխութեան , մահն աւետած պիտի
ըլլայ , եւ առի մեր պատմութեան մէջ ոսկի
էջ մը պիտի բանայ , ինչպէս քիչ ունինք :
Տալով ժխտական պատասխան մը , — կամ
երկղիմի պատասխան մը , որ միեւնոյն է բանն
է , — Իրօջակեանները այդ թանկագին էջը
չբացուցած պիտի ըլլան հայ տարեգրութեանց
մէջէն : Այդպիսի արարքով մը « հաւասարած »
պիտի ըլլան Արփիարեանի մը հոգիին : Կը
մաղթեմ որ այդ ծանր սխալը չգործեն :

Ա. ՉՊԱՆԵԱՆ

Յ. Գ. — Այս յօդուածը գրելէս յետոյ . վեր-
ջին պահուն ստացայ « Իրօջակ »-ի օգոստոսի
թիւը որուն առաջնորդողը Միութեան խընդ-
րոյն « Երթալք խաղաղութեամբ » երգելու
ձեւն ունի : « Չեւն ունի » կ'ըսեմ , որովհետեւ
կարելի չէ որոշ անունը այդ յօդուածին բուն
իմաստը , վճռական եզրակացութիւնը : Յօդուած
մըն է այնքան տեղգծուածային որքան հինա-
ւուրց Միբիլանիտուն պատգամները : Յօդուա-
ծագիրը սեղ մը բառական որոշ կերպով կը
յայտարարէ թէ ՄիՈՒԹԻՒՆԸ Ա.ԻՆՆՈՐՉ Է ,
ԱՆՕԳՈՒՏ , ՆՈՅՆ ԻՍԿ ՎԵԱՍՍԿԱՐ . « Ե՛ւ մար-
մինները , ե՛ւ անհատները մոռանում են որ
յեղափոխական գործի յառաջադիմութեան
համար անհրաժեշտ չէ բոլորովին միատեսակ
հայեացքների գոյութիւնը բոլոր դործնական
խնդիրների մէջ . ընդհակառակը մեր գործու-
նէութեան պայմանները այնքան բազմապիղ-
մանի են որ միակերպ գործողութիւնը ամէն
վայրում եւ բոլոր պայմաններում կարող է
նոյն իսկ համարուել յեղափոխական մտքի
մտնելութեան նշան , կամ արդիւնք վերացա-
կան հողի վրայ հիմնուած որոշումների : »
Բայց ուրիշ սեղ մը միութեան պետքը կ'ըն-
դունի յօդուածագիրը . միայն թէ անոր կա-
տարման արգելքը կը նկատէ « անհասարակ
գործիչներ » : « Լոկ դեր խաղալու տեսչը , անձ-
նագատանութիւնը , անհատական ձգտումները
այնքան իւր արմատ են ձգել Հայերիս մէջ ,
որ չնայած ընդհանուր ցանկութեան միջնու-
օրս անկարելի է եղած ի մի դումարել բոլոր
հայ յեղափոխական ուժերը : » Միութեան
արգելք մըն ալ հետեւեալն է՝ բոս յօդուածա-
գրին . « Հէնց առաքելից հեռանում է մի մար-
մին , կամ միանում է միւսի հետ՝ առաջ է
գալիս մի ուրիշը , քօղարկելով իր գոյութիւնը
այս կամ այն մասնակի նպատակով՝ զէնք
մատակարարելով , պրօպականդ անելով , եւն .
— կարծես թէ նոյն խնդիրներով չեն գրա-
ղում արգէն դոյութիւն ունեցող կուսակցու-
թիւնները : » « Իրօջակ »-ի յօդուածագիրը կը
մտածէ վերջապէս թէ յեղափոխականներու մէջ
ընդհանուր համերաշխութիւն մը կը բաւէ ,
լաւագոյն է քան Միութիւնը . « Հատմիա
լինելով միմեանց հետ ընդհանուր ուղղու-
թեան վերաբերմամբ , ընդունելով մեծամաս-
նութեան կողմից արուած որոշումների անհր-

րաժեշտութիւնը , բոլոր հայ յեղափոխական
ուժերը օգնելու են իրար՝ առանց բռնաձեռն
իրար վրայ , առանց ճնշելու տեղական մար-
մինների եւ անհատների ինքնուրունութիւ-
նը . . . Յեղափոխականներին բաժանելու չեն
ոչ իւրաքանչիւրի դաւանած փիլիսոփայական
հայեացքների տարբերութիւնները , ոչ այլ եւ
այլ կուսակցութիւններին ու խմբակներին
պատկանելի : Մեր ընդհանուր շահի տեսակէ-
տից աւելի լաւ է օգնել թեկուզ « սխալ » դոր-
ծողին , բայց ազնիւ ու նուիրուած յեղափո-
խականին , եւ ներողամիտ գտնուել զէպ ի ան-
շատի ահամայ կատարած սխալները քան թէ
անվերջ վիճարանութիւններով ու քննադա-
տութիւններով չեզոքացնել միմեանց ուժերը
եւ խախտու երարխական վարչութեան ըսչ
կըզբունքներին զոհել խմբական ազատութեան
եւ պատասխանատուութեան թանկագին առա-
ւելու թիւնները : »

Այս վերջին ֆրազին մէջ ակնարկութիւն
մըն ալ կայ , անուղղակի , ապակեղրոնացման
եւ կեղրոնացման խնդրոյն . — եւ « Իրօջակ »-ը
զայդ ալ կը թուի արգելք նկատել Միութեան :
Թող ինձի ներուէի մէկ քանի գիտողութիւն
ընել այս յօդուածին վրայ :

Թէ յեղափոխական մարմինները անհրաժեշտ
չէ միացնել , եւ լաւագոյն է որ անոնցմէ
անձնիւրն իր սիստեմին ու իր ծրագրին համա-
ձայն անկախօրէն գործէ՝ կարեւոր պարագա-
ներու մէջ իրարու հետ համաձայնելով եւ
միշտ պահելով ընդհանուր համերաշխութիւն
մը , առի դադար մըն է որ լաւագոյնը չէ ,
բայց կրնայ պաշտպանուել . ես իսկ , « Իրօ-
ջակ »-ի այդ յօդուածէն առաջ , բամ էի որ
այն պարագային ուր Հնչակեան եւ Իրօջակ-
եան իրազօրները չկարենային ամբողջական
Միութեան համար համաձայնել , գոնէ ընդհա-
նուր համերաշխութեան մը սկզբունքը հաս-
տատուն , աշխատութեան բաժանում կատա-
րեն , խոստանան կարեւոր պարագաներուն մէջ
խորհրդակցել իրարու եւ գործակցել : Բայց
ինչ որ չի կրնար պաշտպանուիլ . « Արեւմտեան
բիւրօ »-ին այն անբժընելի ընթացքն է որով
նրեւս միայն կ'ընէ այդ յայտարարութիւնը . եթէ
« Արեւմտեան բիւրօ »-ն այդպէս կը մտածէր ,
ինչո՞ւ համար չբաւ այդ բանը երկու տարի
առաջ , երբ Միութեան փափաքը արտայայ-
տուեցաւ ազգին կողմէ , ինչո՞ւ թողուց որ
խեղճ Միութեամբ քաղաքէ քաղաք վազէր Իրօ-
ջակեանց հաւանութեամբ « Միութեան » բա-
նակցութիւններ կատարելու , ինչո՞ւ ամիս-
ներով սպասեց Միութեան « վերջին խօսք »-ին
« նպատակարար » ըլլալուն եւ « սրտանց ալ բող-
ձայ » որ այդպէս ըլլար այդ « վերջին խօսք »-ը՝
նեւի յարդ պիտի չըլլա՞ր առաջին օրէն յայ-
տարարել պ. Միութեան , ինչպէս բոլոր Միու-
թիւն ուղղներուն , թէ Իրօջակեանները ան-
հրաժեշտ չեն նկատել Միութիւնը եւ թէ ընդ-
հանուր համերաշխութիւն մը բաւական եւ
լաւագոյն կը համարին : Ոչ ոք իրաւունք պիտի

ուսննար զիրենք մեղադրելու եւ Միութեան
այս երկամեայ զաւելչութիւն ինայուած պիտի ըլ-
լար ազգին : Դրօշակեանները չեն կրնար ալ
ըսել թէ երկու տարի առաջ Միութեան համա-
միտ էին եւ հիմա Հնչակեանց միութենէն յե-
սոյ է որ հակառակը կը մտածեն . ո եւ է լուրջ
Դրօշակեան չի կրնար անխելքութիւնն ունե-
նալ բացէ ի բաց յայտարարելու թէ Արփի-
արեանի օրով գոյութիւն ունեցած հնչակեան
կազմակերպութեան հետ համամիտ էին միանալ,
բայց այլ եւս համամիտ չեն միանալ այժմեան
Հնչակեան կազմակերպութեան հետ՝ զոր իրենք
իսկ գնահատեցին : Այս կնճիոր կարելի է պար-
զել այն վարկածով զոր վերջին յօդուածիս
մէջ ներկայացուցած էի : Դրօշակեանները կը
յուսային շնորհիւ պ. Մխիթարին՝ Հնչակե-
ան զանգուածը ձուլել իրենց կուսակցու-
թեան մէջ . այդ յոյսով , համամիտ էին Միու-
թեան . հիմա՝ ձուլումը անկարելի տեսնելով
Միութիւնը անօգուտ կը հռչակեն :

Այս է հանելուկին միակ բանալին : «Դրօ-
շակ»ի յօդուածին միւս նկատողութիւնները
անիմաստ բաներ են : Երկվայրկեան մը կարելի
չէ ընդունիլ թէ «անձնապատանութիւն»ն ու
«անհատական ձգտումներ»ն են որ արգելք եղած
են Միութեան . դոնէ Հնչակեաններուն կա-
րելի չէ ուղղել այդ մեղադրանքը . անոնք որո-
շապէս յայտարարեցին «Նոր կեանք»ին մէջ
թէ Հնչակեանց կեզր. վարչութեան անդամները
պատրաստ են հրաժարելու եւ յանձն կ'առնեն որ
Միացեալ մարմինն ընտրէ նոր գիւտն մը իր
ուղած անձնակն : Այդ խոստման անկեղծութիւնը
գործով ապացուցանել տալու համար , Դրօշակե-
անները շաաջկարգ միջոց մ'ունենին : Որո՞ւնն
է յանցանքը եթէ չդիմեցին այդ միջոցին :

Օղբային փաստ մըն է դարձեալ «նորանոր
մարմիններու ծնունդին» վախը : Հնչակեան եւ
Դրօշակեան կազմակերպութիւններէն ուրիշ
յեղափոխական լուրջ կազմակերպութիւն մը
չկայ այս վայրկեանիս Հայոց մէջ . եթէ իլձեր
յայտնուած (եւ երբեմն ալ մասամբ իրագոր-
ծուած) են՝ նոր մարմին մը կազմելու , ասի
ծնած է երկու կուսակցութեանց իրարու դէմ
մղած պայքարին բերած անխուսափելի զղու-
անքէն : Այն րօպէին ուր Հնչակեան եւ Դրօ-
շակեան կուսակցութիւնները միանան , այն-
պիսի ուժ մը պիտի գոյացնեն՝ թէ՛ իրենց
միացմանը եւ թէ՛ իրենց միջեւ գոյութիւն ու-
նեցող երկարատեւ աղետաբեր պայքարին զա-
ղարմանը բերմամբ , որ ոչ մէկ Հայ այլ եւս
մտքէն պիտի չանցընէ նոր մարմին մը հիմնել :
Այդպիսի գաղափար մը «ժամանց»ի ոլորտին
մէջ կը մտնէ եւ Արփիարեանի մ'աւելի ար-
ժանի է քան լուրջ յեղափոխական օրկանի մը :

Սխալ է վերջապէս կարծել թէ Հնչակեանց եւ
Դրօշակեանց միութեան կամ համերաշխու-
թեան արգելք մըն է «երարխիական վարչու-
թեան (այսինքն «կեդրոնացման») ու խմբա-
կան աղատութեան (այսինքն «ապակեգրոնաց-
ման») տարբերութիւնը : Բառեր են անոնք իրա-

կանութեան մէջ , ո՛չ Հնչակեանները այնքան
կեդրոնացեալ , այսինքն բանապետական են՝
ինչպէս կը կարծուի , ոչ ալ Դրօշակեանները
ապակեգրոնացեալ են որքան «Դրօշակ»ը կը
պարծի : Երկու կուսակցութեանց միջեւ
անջրպետ բացողը «անձի խնդիրներ» եղած են
միշտ եւ են մինչեւ հիմա : Եթէ անձի խնդիր-
ներ գոյութիւն չունենային , անընդունելի
պիտի ըլլար կարծել թէ երկու կուսակցու-
թեանց ամենէն ողջամիտ եւ ամենէն լուրջ
դործիչները՝ քով քովի գալով , համաձայնու-
թեան մը հասնելու անկեղծ իրձովը տողորուած,
պիտի չկարենային ապակեգրոնացման կամ
կեդրոնացման պէս խնդիր մը մէջընդմիջ լուծել :

Եւ անձի խնդիրներով պատահուած ըլլալնուն
նախաւ եւ որ ազգը պահանջած է եւ միշտ կը
պահանջէ որ միանան երկու կուսակցութիւն-
ները , որպէս զի այդ եղբայրասպան գգաուքը
վերջնապէս դադրի , եւ ամէն հայ յեղափոխա-
կան ըմբռնէ վերջապէս թէ «թշնամին» Հնչակե-
անը կամ Դրօշակեանը չէ , այլ ի՞նչ բըրբը : Եւ
այդ պատճառով է որ Միութիւնը , «Դրօշակ»ի
կարծածին ճիշդ հակառակը , շատ օգտակար ,
նոյն իսկ անհրաժեշտ է , — որովհետեւ միշտ
վտանգ կայ որ այդ անձնական վէճերը յա-
ւերտեան շարունակուին եւ յաւերտեան տկար
պահեն հայ յեղափոխական գործը : Եւ ինչ որ
աւելի ցաւալի ու աննկրելի կը կացուցանէ
այդ անձնական կոնքներու տգեղութիւնը , այն
է որ երկու խոշոր զանգուածներու միջեւ ու-
րոնք՝ եթէ իրենք իրենց ձգուէին՝ ամենայն
սիրով իրարու գիրկ պիտի նետուէին , շատ
ստիպաւթիւ անձեր են , որ կ'աւ ունին իրարու
հետ եւ ամենամեծ մասամբ՝ անկարեւոր անձեր ,
բայց հզօր՝ իրենց էնթրիկի կարողութեամբը
— վառմանի եւ Արփիարեանի պէս ախպարներ :
Այսպիսի անձեր են որ վիճը բացած են , խըն-
դիրները ստեղծած են , թիւրիմացութիւններ
յօրինած ու ամբացուցած են , որովհետեւ չեն
ուղեր Միութիւնը :

Եւ սակայն , «Դրօշակ»ի այս յօդուածէն ալ
յետոյ , — ես գեւ կը յամառիմ հաւատալ թէ
Միութիւնը պիտի կատարուի օր մը չէ օր մը , եւ
թերեւս աւելի կանուխ քան ինչ որ կը կարծուի
— որովհետեւ անհրաժեշտ է : Իրերը այնպիսի
ընթացք մը կրնան առնել ընդհուպ որ թերեւս
Ներեւմտեան բիւրօն ինքն իսկ պիտի փութայ
Հնչակեան կեդրոնին դիմել՝ բանակցութիւն-
ներն սկսելու : Եւ ինչ ալ անցած ըլլայ , ես
վտանգ եմ որ այն օրն ուր «Արեւ մտեան բիւ-
րօն»ն եղբայրաբար երկնցնէ իր ձեռքը , Հնչակե-
ան կեդրոնը անոր մէջ ո՛չ «վերջին խօսք» մը
պիտի դնէ ո՛չ ալ «հանելուկ մը» , այլ իր
ձեռքը՝ պարզապէս :
Ս. Չ.

ԱՆԱՀԻՏԻ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐԸ

Անահիտը կը հրատարակուի ամիսը անգամ մը :
 Բաժանորդացիինն է տարեկան՝ 10 ֆրանք (Ֆրանսա) , 12 ֆրանք (օտար երկիրներ) ,
 2 տոլար (Ամերիկա) , 5 րուպլի (Ռուսիա) :
 Վեցամսեայ՝ 10 ֆր. (Ֆրանսա) , 6 ֆր. (օտար երկիրներ) 1 տոլ. (Ամերիկա) , 3 րուպլ. (Ռուսիա) :
 ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐԻՆԸ ԿԱՆՆԻԿ Է :
 Ձեռագիրները ետ չեն դարձուիր :
 Կ'ընդունուին ազգեր :

Նամակ, յեզուած եւ բաժանորդացին դրկիւ հն.եւ.եալ հասցէին

A. TCHOBANIAN

17. RUE LA BRUYERE

PARIS

«ԱՆԱՀԻՏ»Ի ԳՈՐԾԱԿԱԼՆԵՐԸ

Թիֆլիս —	Պարոն Գէորգ Մելիք-Կարապետեան
Պաքու —	» Ա. Մ. Ծոյիկեան
Ռուսնուք. —	» Նշան Ս. Թորոսեան
Ֆիլիպք. —	» Ա. Տեմիրճիպաշեան
Պուքրէշ. —	» Արիս Լազար
Դաւրէժ. —	» Տր. Կ. Փաշայեան
Ալեքսանդրիա. —	» Մեսրոպ Նորատունիեան
Իսթ Ուոթըրթաուն. —	» Մանուկ Գալստեան
Ուոթըրթ. —	» Ա. Յովսէփեան
Զիքախօ. —	» Ա. Քարախալուրեան
Պոսթոն. —	» Ա. Փասաղարեան